

MUALLİM NACİ İLE RECAİZÂDE EKREM ARASINDAKİ MÜNAKAŞALAR VE BU MÜNAKAŞALARIN SEBEP OLDUĞU EDEBÎ HÂDİSELER

Fevziye Abdullah

Muallim Naci ile Ekrem Bey arasında, Naci'nin *Terceman-ı Hakikat*'in edebî sütununu idare ettiği 1893 tarihinde başlayıp, bu gazetededen uzaklaştırılması üzerine şiddetlenen münakaşalar hakkındaki bilgimiz, her iki şairin *Zemzeme III. mukaddimesi* ile *Takdir-i Elhan* ve *Demdeme*'deki fikirlerine inhisar eder. O devre ait gazete, mecmua ve eserler tetkik edildiği takdirde, ciddi bir fikir ayrılığına dayanmayan, şahsî sebeplerden ileri gelen bu münakaşanın, çevresini genişlettiği, her iki tarafın tilmizlerine intikali, Naci'nin ölümünden sonra da devamla, Servet-i fünun devrinde, hattâ 1908 den sonra bu mesele ile yakından alakalı birçok edebî meselelerin münakaşasına yol açtığı görülür. Biz bu makalemizde ilk bakışta çok basit görünmekle beraber, derinleştirildiği takdirde birçok edebî meseleler kadar, alakalı şairlerin şahsiyetlerini de aydınlatan bu münakaşalar üzerinde duracağız.

Bilhassa Muallim Naci'nin, Recaiâde Ekrem'in ve Hâmid'in edebî şahsiyetini aydınlatan münakaşaların hakikî mahiyetini izah edebilmek için, makalemizin I. kısmında Naci'nin şöhreti ve Recaiâde Ekrem'le münakaşalarına sebep olan hâdiseler, II. kısmında Naci ve Recaiâde taraftarları arasındaki münakaşalar tetkik edilmiştir. Neticede Naci, eski tarzı devam ettirenlerin mümessili gösterilmek istenilmiş, o da buna mukabil, devrinde müceddid tanınanlara karşı cebhe almıştır; bu münasebetle makalemizin III. kısmı, Naci'nin çağdaşları ile münasebetlerine, IV. kısmı ise, Naci peyklerine ve Naci'nin ölümünden sonra devam eden münakaşalara ayrılmıştır.

I

Şöhreti ve Recaiâde Ekrem Bey'le Münakaşaları

Muallim Naci, *Kur'an*'ı hıfza çalıştığı ve çocuk denilecek bir yaşta şiir yazmağa başlamış¹, ilk şiirlerini Varna'da onsekiz yaşında iken

¹ *Şerâre*, tab'.1, s. 3. Naci'nin Varna'da sülûs, nesh hatlarından icâzet alacağı sıradâ yazdığı bir-iki parça yazı tezhip olunmak için Şumnu'ya gönderilmiş, aradan bir-

neşretmiştir. Varna Rüşdiye'sindeki hocalığı sırasında (1867-77) yazdığı şiir ve makaleleri, Rusçuk'ta *Tuna* gazetesinde basılmış, musahabelerinden biri, İstanbul'da çıkan *Basiret* gazetesi tarafından, takdir-kâr bir mütalâa ilâvesiyle ıktibas olunmuştur. *Kalem* redifli kasidesi, *Tuna* gazetesi tarafından ayrıca basılarak, bu gazete kari'lerine dağıtıldığı gibi, aynı gazetede ayrıca tab'olunmuştur. Bu arada birçok tarihler de düşüren Naci'nin, *kalem* redifli kasidesinin, devrin ileri gelen şairlerinden biri tarafından tanziri, muhitinde kazandığı şöhreti gösterir².

Naci, Said Paşa'nın Varna mutasarrıflığı esnasında, on yıldanberi çalıştığı hocalık mesleğinden ayrıldı; bunu, bizzat yazdığı *Ettiler birdeliyi dâr-üş şifadan teb'id mısraı*³ ile tesbit etmiştir (1877). Said Paşa'nın hususi kâtibi olarak bir ay kadar Tolcu'da bulundu; Türk-Rus harbi münasebetiyle askerî zaruretler yüzünden bu hudut şehri boşaltılınca Osmanpazarı ve civarında bir müddet dolaşıktan sonra,⁴ Fener Yenişehir Cinayet Mahkemesi kâtibliğine ta'yin edilen Naci, buranın tabiat manzaralarını ve güzellerini canlandıran şiirleri ile şöhret kazanmış, isticâtlı gençleri teşvik ve irşad etmiştir; fakat muhiti dışında şöhretini temin eden, Sakız'da Tahrirat kâtibliği sırasında *Tercemân-ı hakikat*'e gönderdiği manzumeleridir. Naci,

Râhâtin bozdu bir kazâ-yi mihîn
Oldu üç yıl kadar eezîre -nişin

beytiyle kaydettiği gibi⁵ üç sene kaldığı (1880-83) Sakız'a gittikten az sonra, burası 3 ve 11 Eylül 1881 de, ötedenberi ma'ruz kaldığı zelzelelerin en şiddetlisine uğradı⁷. *Sakız'da Bir Harabede Bir Sevdazade* adlı şiiri ile,

Nedir o nevha şu virânenin civârında
Dokundu hâtırına hâl-i inkisârında

kaç ay geçtiği hâlde, bunlar tezbip olunup gönderilmemiştir; bu münasebetle yazdığı *Bakarım yollara küt'am gelmedi - Yezid herif küt'acığım yapmadı* mısra'ları da ilk şiirlerindenidir (Muallim Naci-Beşir Fuad, *Intikad*, İst., Mahmud Bey Matbaası, 1304, s. 99).

² Muallim Naci, *Yadigâr-ı Naci*, İst., Malûmat Matbaası, 1314, s. 108 v.d.; Salâhi, *Muallim Naci*, İst., 1310, s. 24 v.d.; Naci, *Mektuplarım*, İst., 1303, s. 68, 202 v.d., 3,30. Ahmed Midhat - Muallim Naci, *Muhaberat ve Muhaberat*, s. 89. *Terkib i bend'in* Varna'da uyandırdığı alâka hakkında bk., M. Naci, *Saniha't ül Arap*, İst., 1303, s. 94. Bu eser, 1307'de İstanbul'da da basılmıştır.

³ Mes'ud-i harâbati ve Şeyh Vasfi, *Şöyle Böyle*, İst., 1302, s. 62.

⁴ Salâhi, *ayn. esr.*, s. 29 v.d.; Naci, *Mektuplarım*, s. 86 v.d.

⁵ Salâhi, *ayn. esr.*, s. 40; *Muhaberat ve Muhaberat*, s. 84 v.d.; M. Kemal Inal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. V. İst., 1938, s. 850.

⁶ *Yadigâr-ı Naci*, s. 27.

⁷ M. Naci, *Mektuplarım*, s. 71 v.d.

matla'lı meşhur gazelinde kendi ruh halini ve zelzele felâketine uğrayan Sakız'a ait tabiat ve hayat sahnelerini canlandırır;⁸ *Feryâd*,⁹ *Kêbuter*,¹⁰ *Mehtab-yahût- Âlem-i âb*, *Meyhanede bir Söyleniş* adlı manzumelerinde ise, buradaki münzevî hayatının akislerini buluruz.¹¹ Naci bu realist şiirlerini, gazellerini,¹² *Şâm-ı gariban*,¹³ *Kuzu*,¹⁴ *Sehâbe*, *Nisibîn Civarında Bir Vadi*, *Niyaz-ı esirâne*¹⁵ isimli şekil ve mevzu bakımından yeni, pastoral şiirlerini, Victor Hugo'dan, Sully Prodhomme'dan, Gilbert'ten, Bertaut'dan, Somaize'den dilimize çevirdiği manzum ve mensur birçok yazılarını *Terceman-ı hakikat* gazetesine göndermiş¹⁶, bu yeni tarz eserleri ile Ahmed Midhat'ın dikkatini çekmiştir. Recaizâde Ekrem'in *Talim-i edebiyat* adlı eserinde sehl-i mümteni'e ait *Feryat*, vuzuh için *Kuzu*'dan misaller vermesi,

Şu bir garib gibî vakt-i ihtizârında,
Ki pâre pâre kefen düş-i iftikârında;
Enin-i hasret eder kabrinin kenârında;
Nedir o nevha şu virânenin civârında?
Dokundu hâtırmâ hâl-i inkisârında!

kıtasıyla başlayan tahmisi, Naci'nin Sakız'da bulunduğu sırada kazandığı şöhreti ifade eder¹⁷.

Naci İstanbul'a dönüncü Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi'nde çalışmaya başladı; Said Paşa, Berlin sefirliğine ta'yin edildiği zaman, teklif olunan refakati kabul etmeyerek, Hariciye Nezâreti'ndeki memurluğundan istifa etti¹⁸.

⁸ *Terceman-ı Hakikat*, nr. 929, 26 Temmuz 1881, nr. 1064, 24 Kânunuevvel 1882, krş., *Ateşpâre*, s. 59, *Şerare*, 50.

⁹ M. Naci, *İstilâhât-ı edebiye*, Ist., 1307, s. 133, *Mektuplarım*, s. 37, 103, *Ateşpâre*, s. 39.

¹⁰ *Âfak mec.*, nr. 6, 25 Rebi' II. 1300, *Ateşpâre*, s. 9.

¹¹ *Terceman-ı Hakikat*, nr. 948, 17 Ağustos 1881, nr. 1046, 15 Kânunuevvel 1882, krş. *Ateşpâre*, s. 50, 36. Bu şiirlerden ilki için bk., *Muhaberat ve Muhaberât*, s. 81 v.d., *Şöyle Böyle*, s. 17.

¹² Naci'nin, Sakız'dan *Terceman-ı Hakikat*'e yolladığı gazelleri için bk., nr. 1097, 1105, 1166, 1173, 1177, 1180, sırasıyla krş., *Şerâre*, s. 18, 19, 51, 46, 28.

¹³ Bu şiir, *Terceman-ı Hakikat*'te *Hane ber-dûş* imzasıyla basılmıştır, nr. 883, *Âfak mec.*, nr. 5, 25 Rebi' I. 1300, *Ateşpâre*, s. 22.

¹⁴ *Ayn. gazete*, nr. 916, 21 Temmuz 1881, *Ateşpâre*, s. 15, *Muhaberat ve Muhaberât*, s. 64, *Talim-i edebiyat*, s. 150, *Terceman-ı Hakikat*, nr. 1608, 17 Teşrinievvel 1883.

¹⁵ *Ayn. gazete*, nr. 1616, 26 Teşrinievvel 1883, nr. 1120, 11 Mart 1882, krş., *Ateşpâre*, s. 85, 68, 81.

¹⁶ Naci'nin fransızcadan türkçeye manzum ve mensur tercemelerine dair, *Terceme mecmuasında Muallim Naci ve Terceme* adlı makalesinde bilgi verilmiştir (Sayı 22, 19 İkinciteşrin 1913).

¹⁷ Recaizâde Ekrem, *Zemzeme*, I., s. 58.

¹⁸ Salâhî, *Muallim Naci*, s. 39. Abdülhak Hâmid, Recaizâde Mahmud Ekrem'e *Türkiyat Mecmuası* — 11

Ahmed Midhat, Naci'nin Sakız'dan İstanbul'a döndüğünü haber alır almaz varnalılardan biri eliyle bir mektup göndermiş, gerek bu, gerek yine cevapsız kalan diğer mektuplarında Naci ile görüşmek arzusundan ve çarelerinden bahsetmiştir; fakat Naci, *Terceman-ı hakikat* idarehanesine uğramadığı gibi, Ahmed Midhat'a da kendisini görebilme imkânını vermiyordu; gösterdiği ma'zeret, lâubâlî ve kalendercesine yaşamakta olduğu, evinin de misafir kabulüne elverişli bulunmadığı idi. Bu sırada bir şey de yazamıyordu. Aradan epeyi zaman geçtikten sonra Naci, günün birinde nihayet *Terceman-ı hakikat* idarehanesine uğradı¹⁹.

Bu zamana kadar *Terceman-ı hakikat*, siyasete ait yazılar dışında, roman, tarih ve mütenevvi eserler olmak üzere, üç türlü neşriyata tahsis edilmişti; en zengin kısmı, Ahmed Midhat'ın telif, terceme romanları teşkil ediyordu. Naci'nin, bu gazetenin kısm-ı edebî adı verilen sütununu idareye başlamasından sonra, şiir sahasındaki neşriyat da zenginleşti²⁰. Bu sütunda basılanların çoğu, şöhret kazananlardan ziyade, edebî şahsiyeti henüz teşekkül etmemiş gençlerin yazıları idi. Bunları neşrederken mütalâalarını da ilâve eden Naci'nin kullandığı mahlâs Mes'ud-i harâbatî'dir; bunlarla birlikte, eser gönderen kimse- nin Naci'ye veya *Terceman-ı hakikat*'e hitaben yazdığı varakalar da neşrediliyordu.

Kısm-ı edebî sütununda çıkan yazılar arasında Nâbizâde Nâzım'ın *Bir Temâşadan Sonra, Şikâyet, Anadolu Hisari'nda Mezarlık* adlı yazılarına, Menemenlizâde Tâhir'in şekil ve fikir bakımından yeni tarz eserlerine, sırf türkçe bir şiire, Goethe'den manzum bir tercemeye de yer verilmiş, Naci bilhassa manzum tercemeleri teşvik edici fikirler ileri sürmüş, Abdülhak Hâmid'i takliden yazılmış nesr-i mukaffa başlıklı bir manzumeyi de neşretmiştir²¹. Hâmid'in *Zincir ile bağlı bir küçük kız* manzumesi ile,

Bahârhânedede hoş âşiyânemiz vardır

Humâ-yi aşka göre âsitânemiz vardır

beytiyle başlayan şiirini neşretmediğini, Recaizâde Ekrem'e Bombay'dan yolladığı mektubunda kaydeder ve «*İhtimal ki Naci Efendi beğenmemiştir. Görüyorum ki o zat, bizim ekseriya ihtira yollu âsarımızı be-*

Bombay'dan yolladığı 5 Mayıs 1884 tarihli mektubunda, bu münasebetle «*Ben ana bir zaman fırsat düşmüşken Said Paşa ile Berlin'e gitmeği tavsiye etmişim; kabûl etmedi. Eğer gitmiş olsa idi, şiirleri bize başka türlü gelirdi. Senin Ta'lim'e aldığın şeyleri, kendi tarzında ne kadar güzel*» der (*Mektuplar*, I, s. 138).

¹⁹ *Muhaberat ve Muhaverat*, s. 1-12, 181, 65 v.d.

²⁰ Ahmed Rasim, *Muharrir-Sair-Edib*, İst., Kanaat ve Matbaası, 1924, s. 74 v.d.

²¹ Naci, *Muallim*, İst., 1303, s. 40, 70, 208, 49, 97, 124 v.d.

ğenmiyor. *Selim-i evvel Ziyaretnamesi'ni beğenmiş ve bir de nazire söylemek istemişlerdi; bilâhara tenezzül etmediler*» der. Naci'nin *Terceman-ı hakikat*'deki tenkidlerine ise, «*Nev-zuhur şairlere, münekkidlere nev-zuhur tenkidat yararır. Muallim Şinasi'nin bütün heyeti ile beraber çekilip, yerine Naci gürûhu çıkacak zamandır. Zehî terakki!*» diye âdeta esef eder²².

Kısm-ı edebî sütununda basılan gazellerin çoğu Naci'ye naziredir; bunlarla birlikte, tanzir edilen şiiri hakkında medihlerle dolu varakalar da neşrediliyordu. Bazı gazelleri birkaç kişi tarafından tanzir edilmiş;

Çalıştı gerçi zeban kalbe tercemân olalı

Beyâna sığmadı aşkın belâ-yi cân olalı

matla'lı gazeline karşılık o devrin meşhur şâiri Hersekli Arif Hikmet Bey, Üsküdarlı Nedim, talebe-i ulûmdan Sıdkî, Aşkî-i askerî, Sıdkî, Ali Ruhî, Remzî-i Tebrizî, Ayşe Süreyya, Nâzım Paşa'nın aynı kafiyedeki şiirleri, *Terceman-ı hakikat*'de yer aldı²³. Naci'nin en çok beğenilen *Ser-i Bâlin-i Cananda* adlı ve :

Bir zamandır oldu câsûs-î leyâli gözlerin

Düşmen-î hâb etti her sâhib-hayâli gözlerin

beytiyle başlayan şiiri ile, gark-ı nur redifli ;

Çok mudur mihrinden olduysâ süveydâ gark-ı nûr

Sen kesildim ben, ne vârolsân serâpâ gark-ı nûr

matla'lı gazelidir. İlkine *Eddaî Kemal* gizli adı ile, o sırada Rodos'ta bulunan Namık Kemal'de dahil, birçok nazireler yazılmış²⁴, ikincinin neşri ise, edebî bir hâdise yaratmıştır: Mehmed Emin, Mehmed Celâl, Şeyh Vafî, Ahmed Hamdi, M. Fâik, Nedim, Ali Ferruh, Feyzî, Hâşim, Ahmed Cemal, Feyzullah, Menemenli Tâhir v.s. imzaları ile gazeteye

²² Abdülhak Hâmid, *Mektuplar*, I, s. 78 v.d. Naci'nin, Hâmid'e nazire olmakla beraber, *Selimiye* adlı bir şiiri vardır (*Şerâre*, s. 9). Sultan Selim civarında oturan Naci, kendisini mes'ud eden sebeplerden biri de bu olduğunu, Sultan Selim türbesini sık-sık ziyaret ettiğini, oradaki ruhanî havadan duyduğu neş'eyi anlattıktan sonra, bir def'asında türbeyi dışarıdan ziyareti sırasında hâtırına;

Nasıl darur şu cihan-körd kahrâmâne bakın

Ne kahrâmanlara vermiş sükân zamâne bakın

beyti gelince, Sultan Selim'in hâltercemesini düşünmeğe başladığını kaydeder. Onun hareketli hayatı ile türbesinin sükûnetini mukayese ettikçe teessürü artmış, *Selimiye*'yi, bu hadiseden mülhem olarak yazmıştır (*Muallim*, s. 302 v.d., Ahmed Hamdi tarafından da tahmis edilmiştir, *agn. esr.*, s. 353).

²³ *Muallim*, s. 143, 83, 154, 220, 11, 26, 62, Nâzım Paşa, *Muhatabe*, s. 44.

²⁴ Ali Kemal, *Ömrüm* adı ile neşrettiği hâtıralarında, «*Bu gazele nazire yazmayan kalmadı; Terceman-ı Hakikat sütunları, gözlere dair o rengârenk tavsifat ile doldu*» der (*Peyam*, İlâve 6, 2 Kânunisânî 1329). *Muallim*, s. 329, v.d., 373.

gönderilen nazirelerden başka tazmin ve tahmisler, bunlara ekli varakalar, biraz da mevzu icabı Naci hakkında medihlerle doludur²⁵. Bu sırada kari'leri tarafından göklere çıkarılan Naci'nin, kendi şiirlerine nazire yazdığı da vâkidir: *Heyhat* adlı şiirine naziresinde,

Tebrîk ederim şu nüktedânı
Tab'im gibi şive-i beyânı
Mes'ud'un olur mu hem-zebânı
Her şair-i nâm-dar, heyhât!

kıtasında görüldüğü gibi, kendisini medhmetmektedir²⁶.

Gönlümê sâkiyi mi'mâr eyledim meyhânedê
Allah, Allah, Ka'be i'mâr eyledim meyhânedê

beytiyle başlayan gazelinin neşrinden sonra, *Terceman-ı hakikat* sütunları, Divan edebiyatında bile son zamanlarda örnekleri azalan aşk ve şarap mevzulu şiirlerle doldu. Bu münasebetle gönderilen mektuplarda da oldukça lâubali bir ifade göze çarpar: «..Bizim Mes'ud öyle bir insandır ki, yalnız vatanını değil, bütün küre-i arzı mes'ud eder. İnsanların esas saadeti olan ittihad ve teâvün, nazarında pek mukaddestir. İftirak ve mu'âdatı hiç sevmez. Kendi küçük görünse de fikri büyüktür; himmeti âlîdir. Bir adam ne kadar mükemmel olsa da yine kusursuz olamıyor; Mes'ud'un da büyük addolunabilecek bir kusuru var: Lâubalilik.. Bu da harabatîlikten geliyor; yahut harabatîlik bundan neş'et ediyor. Uluşu-i ahlâk, reviş-i merdane meftunları bazı efkârâ göre kâbil-i ifsuolmayan bu kusuru da hoş görüyorlar. Hoş görmeseler de Mes'ud bu halden geçer mi, ne mümkün?». «Türkler, Acemler'in Hâfız'ına karşı Mes'ud'un vücudü ile iftihar etsinler; geçenlerde neşrolunan meyhane gazeli, mey-aşâmâna öyle bir neşve verdi ki, *Bezm-i Cem*'de bile görülmemiştir» deniliyordu²⁷.

Ahmed Midhat, bu gibi neşriyattan dolayı Naci'yi mes'ul tutmaz; fakat gazetesinde bu türlü şiirlerin neşri.e taraf-dar değildi. Bu husustaki düşüncelerini, Arabistan'da sakin biri nâmiyle gelen mektuba cevap tarzında tertip ettiği makalesinde izah etti: «*Üdebâmızın, eş'arı mey-ü mahbub ve sâgar ve sâkî zeminlerine münhasir kılmasından sahib-i varaka kadar biz de müteessiriz. Gazetemiz namına takdiratımızın hiç birisinde, bu yoldaki âsarı tahsin eylemiş olduğumuz irâe olunmaz. Gazetemizin takdirat ve tahsinatı her zaman, hikmetin lisan-ı edeb ile tercemesi demek olan âsora münhasır kalmıştır. Naci'nin Şâm-ı gariban, Kuzu, Sehâbe'sini Kırlangıç'ını v.s. bu goldaki yüz-*

²⁵ Muallim, s. 289-302, 329-32.

²⁶ Ali Kemal, *Ömrüm, Peyam*, İlâve 6, 2 Kânunısanî, 1329.

²⁷ *Şerâra* (s. 49)'de mevcut bu gazel münasebetiyle yazılan nazire, tahmis ve mektuplar, *Muallim*'de de neşredilmiştir (S. 175 v.d., 190, 192, 209, 230, 242, 249).

lerce âsârını dilimiz döndüğü kadar senâ eylediğimiz gibi²⁸, Harputlu Hayri Efendi'nin serhoşluk aleyhine olan hikem-âmîz beyitlerini ve Şeyh Vasfî Efendi'nin isret namına ihtilâlde bulunan mürşidine, hakikat-bîn olanların arz-ı ihtiyaç etmeyeceklerine dair olan kıt'a-i dil arâsını aklımız erdiği kadar sitayişte bulunarak, sâkî ve sâgar hakkındaki güfteleri, şiirlerden beklenen hikmete muvafık bulmamışız ki, senâ edelim. Şu kadar ki halkı serhoşluğa ve mahub-dostluğa teşvik edenler Şeyh Vasfî Efendi ile, Feyzî Efendi'dir diye hükmetmeğe de insafı muvafık bulmayız. Belki gerek mummaileyhimâyı ve gerek kâffe-i sair muâsırini mey-ü mahub zemininde sözler söylemeğe teşvik etmiş olsalar, muasırinden evvel gelmiş bulunan üdebâ olduklarını hükmeylesek, doğru söz söylemiş oluruz. Terceman-ı hakikat'e hizmette bulunan Mes'ud-i harâbâtîler'in, Naci'lerin, Şeyh Vasfî'lerin asâ-rını tanzir yolunda yüzlerce manzumeler alıyoruz, bunların pek azını dercedip, pek çoğunu da ihmal ve nisyan sepetine atıyoruz. Dikkat buyruldu mu, görüldü mü ki gelen nazireler miyanında Naci'nin;

Öldürme ey avâlimin Allâhu Ekber'i

Nürunla keşf-i râh-ı sevâb_eyleyenleri

bir eser-i mütercemini tanzir eylediler mi? Naci Avrupa âsâr-ı edebiyesinden, zevk âşinâyan-ı edebe lâzım-ül imtisal birer misal olmak üzere bunca şeyler terceme eyledi. Anı takliden ve re'sen dahi mahzum ve mensur şeyler yazdı. Hangisi tanzir edildi? Fakat Mes'ud-i harâbâtî'nin, gittiğim her yerde bir meyhâne icâdeylerim musraını havî olan gazelinin, yalnız gazetemize dercolunan nazireleri yüze yaklaştı; dercolunmayıp yırtılanları da andan ziyadedir. Öyle ise, serhoşluğa, mahub-perestliğe halkı teşvik edenler Naci, Vasfî, Feyzi değillerdir ve olamazlar²⁹. Ahmed Midhat'ın bu yazısından, gazetesinde çıkan eski tarz gazellerin, birbirini takip eden nazirelerin, meyhane mevzulu şiirlerin yer almasında Naci'yi suçlu bulmadığı, bu gibi neşriyat aleyhinde olduğu, Naci'nin yeni eserlerine benzer şeyler yazılmamasından dolayı duyduğu teessür açıkça anlaşılmaktadır; bununla beraber bu neşriyata vasıta olan Naci ve yakın arkadaşları için, bu yazısı bir ikaz da sayılabilir.

Terceman-ı hakikat'de çalıştığı sırada şiirlerini Ateşpâre ve Şerâre adı ile topluca neşreden, Hamiyet-yahut- Musa Bin Eb'il-Gâzan³⁰

²⁸ Naci'nin Sakız'dan Terceman-ı Hakikat'e yolladığı yeni tarz şiirleri hakkında Ahmed Midhat'ın mütalâaları için bk., *Muhaberat ve Muhaverat*, s. 63, 74 v.d., 99.

²⁹ Ali Canib Yöntem, *Muallim Naci*, IV., *İstanbul Mecmuası*, nr. 19, 1 Eylül 1944, Halid Ziya, Naci'nin Terceman-ı Hakikat idarehanesindeki odası, buraya gidip gelenler hakkında izahat vermiştir (*Kırk Yıl*, II, İst., 1936, s. 29 v.d.).

³⁰ İst., Matbaa-i Ebüzziya, 1299. Ahmed Midhat'ın ifadesine göre, Naci, Fransız

isimli bir trajedisi ile *Ömer'in Çocukluğu*³¹ adlı meşhur eserini bastır-
mış olan Naci'nin, son zamanlarda aleyhindeki söylentiler çoğalmıştır:
fakat bunların çoğu hakikate uygun değildir. İsnadların başında mah-
bub ve mey-perestliği gelir. *Hasan, âl-i 'abâ, abayı yakmak* kelimele-
rinin hatırı için söylediği,

Hasan'ım etme iba' âl-i 'abâ hakkı için
Sana ben hayli zamân oldu abâyı yakalı

beyti, aleyhindekilerin dilinde mahbub-perestliğine delil gösterilmek
üzre dönüp dolaşıyordu;

Şarib-ül leyl-ü ve'nnehâr oldum

Ol kadar çaktım ki tersâ-zadegânın aşkına
Berka döndüm neşr-i envâr eyledim meyhânede

Bayramda bir nizâmına koydum ki hânemi
Yâran görünce bir yeni meyhâne sandılar

gibi şiirleri ise, bu zannı hâricen kuvvetlendiriyordu. Bu malûmatı ve-
ren Ahmed Rasim, «*Hâlbuki Naci merhum, cidden nezih-ül ahlâk idi. Top, esmer çehresi üzerinde daima müteyakkız duran şehlä gözlerinin ikide-birde yan bakışları, mutlaka tebessümler, bâzan da kıs-kıs gülüşlerle, muvafık bulunurdu. Ağzından, hattâ türkçesinin hucneti var imiş de, anın için arapça ve farsîsi söylenirse o hucnet zâil olurmuş itikadı ile, mugayir-i edeb elfazdan ne birinin sâdir olduğunu işittim; ne de tefevvüh etmiş olduğunu birinden duydum. İşreti, ays-i müdam suretinde değildi. Ekseriya sinirlenir, bâzan birahânelerde yemek esnasında, bir-iki bira içer, bâzan Yemiş iskelesindeki Yüksek Meyhane'ye gider, birbuçuk şişe, yani elli dirhem rakı ile neşelenirdi» sa-
tırları ile, Naci hakkında söylenenlerin bir dedikodudan ibaret oldu-
ğunu belirtir. Bununla beraber bu dedikodular *Terceman-ı hakikat*'in
itibardan, dolayısıyla Naci'nin Ahmet Midhat'ın gözünden düşmesine
de sebep olmuştur³².*

klâsiklerini takliden *Hamiyet*'i yazmış, Türk edebiyatında bir klâsisizm yaratmak iste-
miş, fakat muvaffak olamamıştır (*Müsabaka-i Kalemiye, İkrâm-ı Eklâm, Musavver Ma-
lûmat* mec., nr. 99, 4 Eylül 1313). Abdülhamid devrinde neşrine rağmen, o zaman için
söylenilmesi cesaret sayılabilecek fikirleri ihtiva eden *Hamiyet*'ten vatanî fikirler ve
hisler telkin eden bazı parçaları, R. Ekrem, Mülkiye'deki talebelerine ders olarak okut-
muş ve ezberletmiş, tabiate uygun mübalâğalara misal olarak bu eserden bazı parçaları
Ta'lim-i edebiyat'a da almıştır (Naci, *Demdeme*, s. 34 v.d., *Ta'lim-i edebiyat*, s. 300 v.d.),
³¹ İst., 1299, 1307. Tanzimat devri eserlerinden *Vatan-yahut Silistre*'den sonra
Garp diline çevrilen ikinci eser, *Ömer'in Çocukluğu*'dur (*Necmua-i Ebüzziya*, VIII.
nr. 78, 1316, *Muallim Naci-Sünbüle*, Mehmed Rüşdi). A. Marx'ın *Aus Muallim Nach-
schi's Sünbüle* (Berlin, 1898) adlı bu tercemesinden sonra, eser rusçaya da çevrilmiştir.
(*The Encyclopaedia of Islâm, Th. Menzel, Nadji mad.*).

³² *Muharrir-Şair-Edib*, s. 120 v.d.

Ahmed Midhat, gazetesinde eski tarz neşriyata son verme maksadı ile, Abdülkerim Sâbit'in, Naci'nin bir gazelini tahmis suretiyle yazdığı bir manzumesini, altına *Mülâhazat-ı gayr-i edibâne* başlıklı mütalâalarını da ilâve ederek *Terceman-ı hakikat*'te neşretti (nr. 20150, 27 Ağustos 1885). Bunda, gazelerde zaten mâna, fikirler arasında bağıllık bulunmadığı, böyle şiirleri bir de tahmis etmenin yersizliği, mey, hey, gül, mül v. b. mazmunlar çıkarıldığı takdirde, geriye mâna ifade eden bir fikir kalmadığı üzerinde durdu. Naci'nin;

Gördüğüm rindân-ı aşkın neş'e-î şevk-âveri
Muktebestir neş'esinden sâgar-î serşarımın

gazeline dayanarak, «*Bizde şâirlik serhoşluk demektir; elinden kadehi alırsanız lâl olur. Ensesinden vura vura koğunuz.*» cümlesini de ihtiva eden yazısından soara, damadı bulunan Naci'yi gazetesinden uzaklaştırdı; Ahmed Rasim'in ifadesine göre, hadiseden haberi olmaksızın *Terceman-ı hakikat* idarehânesine uğrayan Şeyh Vasfi'yi de koğmuş, akrabasından ve *Terceman-ı hakikat*'in imtiyaz sahibi Ahmed Cevdet'e de, «*Birader, nafîle gelme! Gazel, nazîre, gulâm, çâr-ebür, bâde, sakî bunların hepsini Muallim Naci ile beraber matbaadan dışarı attım; evvel zaman şiirlerine kapılarımız artık kapandı, ne söylesen nafîle!*» diye bağirmiştir³³.

Ahmed Midhat kendi ifadesine göre Naci ile iki sebepten anlaşmamıştır. Bunlardan biri, şâirimizin *Kısm-ı edebî* sütunundaki tenkidlerinde bî- taraf kalmaması, müşâtemeye meylidir. Diğer sebep, Naci'nin mey ve mahbub tarafdarlığının maddeten perestîştten neş'et etmediğini bilmekle beraber, Şark edebiyatında olduğu gibi şiirin mey ve mahbub üzerinde bina edildiği kaziyesine tarafdâr olmadığıdır³⁴. Esasen yukarıda misalleri ile anlattığımız gibi, Naci'nin tenkidlerinde zaman zaman kendini gösteren lâubalîlik, harâbât mevzulu, hiçbir kıymet ifade etmeyen gazelleri neşri, bunlar hakkındaki takdirkâr ifadeleri, gazeteden uzaklaştırılması için kâfidir. Ahmed Midhat'ın ileri sürdüğü sebepler de, bunlardan başka birşey değildir.

³³ Ali Canib Yöntem, *Muallim Naci* IV. İstanbul mec, nr 19, 1 Eylül 1944. Ahmed Midhat bu yazısında, «*Tarz-ı edebiyatımızın terakkiyat-ı zamaneye muvafık bir sûrete ifrağı*» vaktinin geldiğini de ileri sürmüş, bundan birkaç gün sonra Ahmed Rasim'in Buffon'dan terceme *Bir Tezarru'* adlı yazısının altına, «*Ahmed Rasim gibi kullarını çoğalt ki, bütün elsin-i umumiye ile senakârlarının seni nasıl tebciil eylediklerini, bize işbu tercemeler gibi terceme-i nefise ile gösterebilirler*» cümlelerini (*Terceman-ı Hakikat*, 1 Eylül 1885) ilâve etmiştir (Sa'deddin Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, I, s. 339). Ahmed Rasim, *Muharrir-Şair-Edib*, s. 198 v.d. H. Rahmi'nin *Şık* adlı romanının aynı gazetede tefrihası da bu zamana rastlar.

³⁴ *Said Bey ve Ahmed Midhat Efendi Arasında Münazara*, İst, 1315, s. 102 v.d.

Naci'nin uğradığı hücumlar, *Terceman-ı hakikat*'teki neşriyatı ile şöhretinin en yüksek noktasına eriştiği zamanda başlar. Recâizâde Ekrem, Hâmid'e gönderdiği 30 Temmuz 1300 (1884) tarihli mektubundaki, «..O mübarek gerçekten mübarek imiş ya! Artık bu defa bizleri çekememezliği bütün bütün meydana koydu; Zemzeme'ye dair Terceman'a harf-i vâhid birşey yazmadı. Ne dersin buna? Midhat Efendi ma'zur.. Bana birgün dedi ki, bizim gazetenin edebiyat Allah'ı Naci'dir; Zemzeme için birşey yazılmasını Allah'a havale ettim. O da bir ses çıkarmadı. Sebebini sordum; Ekrem bey bana Zemzeme göndermedi ki birşey yazayım dedi. Tuhaf değil mi? Hâlbuki ben Midhat Efendi'ye Zemzeme'den bir nüsha göndermiştim; lâkin Naci'ye niçin göndereyim? Büsbütün şımartmak için mi?» satırları ile Naci'ye karşı duyduğu iğbirarın sebebini de anlatmış oluyor. Zemzeme II. kendisine ehemmiyet verilmediği için gönderilmeyen Naci'den, bu eser hakkında bir de yazı beklemek, biraz haksızlık olduğunu sanıyoruz. Aynı mektupta, Hâmid'in, Naci'nin şiirlerini selis bulmasına karşı hidetlenen, önceleri dostlarına yolladığı mektuplarında bu tarz fikirlerine yer veren Recâizâde Ekrem³⁵, Naci'nin *Terceman-ı hakikat*'ten uzaklaştırılmasını müteakip, bu hislerini neşriyatı ile de izhar etti. Zemzeme III. mukaddimesinde, şiirde güzellik meselesine temastan sonra, bu yoldaki düşüncelerini Nef'i, Nedim, Şinasî, Ziya Paşa, Kemal'den, Nâbizâde Nâzım'dan aldığı metinlerle tevsik etti; bunları bâzî bakımdan güzel buluyordu; en güzel şiire örnek gösterdiği metin ise Hâmid'e aittir; devrinin meşhur, şairi Naci'den hiçbir örnek almadığı gibi, ona tâ'rizde de bulundu: «..Ulviyet-i hakikîyeden binasib olduğu halde, yalnız lâfzen ulviyeti müş'ir sözler balon gibidir; havâ-yi iştiharda bir aralık i'tilâ-nüma olsa bile, bilâhara bir zemin-i mechûliyet ve mensiyete düşer kalır. Hakikat-i hissiyeden mahrum iken, ateşten, kıvılcımdan bahseden manzumeler şebtaba benzer; zalâm-ı evham içinde fûruzan görünse bile, hiçbir kalb üzerinde bir eser-i ihtirak husule getirmeksizin kendi kendine söner mahvolur» cümlelerinde, hakikî ulviyeti haiz ifadesi ile Hâmid'in, ancak lâfzen ulvî sözlerle de Naci'nin eserleri kastediliyor, *Terceman-ı hakikat*'te çalıştığı sırada yükselen şöhreti, devamsızlığı ve boşluğu itibariyle bir balona benzetiliyordu. Ateş, kıvılcım, fûruzan kelimeleriyle Ateşpâre, Şerâre, henüz basılmamış bulunan Fûruzan³⁶ isimli şiir kitaplarına tâ'rizde bulunulmuştur.

³⁵ Abdülhak Hâmid, *Mektuplar*, I, 159 v.d.

³⁶ Fûruzan ile Zemzeme III., aynı senede, 1301'de basılmıştır. R. Ekrem, Naci'nin Fûruzan'ı hakkındaki hükmünü, basılacağı ilân edilen eseri görmeden vermiştir (*İmdad-ül*

Recaizâde Ekrem, Mülkiye mektebindeki talebelerinden Menemenli Tâhir'in *Elhan* adlı kitabına dair yazdığı *Takdir-i Elhan*'da da, Naci hakkında oldukça ta'rizkâr bir ifade kullanmıştır: Edebî eserlerin tenkidinde, ne gibi meselelerin gözönüne alınması lâzım geldiğini izah ederken, bu husustaki yolsuz tenkidler üzerinde de durdu; bu ifade terkip ve nahv kaidelerine uymaz, burada sıfat ile mevsuf uygunluğu gözetilmemiş, vezinde sekte var, bu kafiye uymamış, bu kelime bu mânada kullanılmaz gibi çoğu yersiz ve sathî gevezeliklere âmiyane bâzı mülâhazalar karıştırarak, hased saikası ile açıktan veya telmihen liyakat sahibi bâzı şahıslara dokunmuk eğer tenkid ise, bunu her müteşâir veya âciz muharrir yapabilir. Şarlatanlıkla şöhret kazanmağa çalışan bâzı gençlerin de, bu gibi münakkidler hakkında *muallim-i şuarâ, şeyh-ül üdebâ, muhyî-i edebiyat-ı osmanîye* gibi ünvanlar kullanmasını gülünç bulur. «*Terceman-ı hakikat'de bundan akdem, yâni gazetenin edebî sütunları zengin zengin şiirler, zarif tenkidlerle (!) bulunduğu zamanlarda, galiba bir nâm-ı müstear ile neşrolunan varakada, insanı düşündüren şiirler muakkad sözlerdir, muakkad sözler güzel mi olurmuş gibi bir itiraz dermeyan olunmuş imiş. İşte meal-i nâ-şinâ-sâne olan itirazat bunun gibidir ki, cevap vermeğe değil, hande-i istihzaya bile lâayık görülmez*» fikirleri, Naci'nin tenkidlerinde ehemmiyetle üzerinde durduğu şeylere ta'rizdir; fakat Ekrem Bey, Naci hakkında en acı sözleri, Menemenli Tâhir'in *Elhan*'a kaydettiği ve neşrini tasvip ettiği halde, sonradan üzerini çizdiği *gark-ı nur* redifli gazeli münasebetiyedir.

Ekrem Bey, Naci'ye nazire olan bu gazelin *Elhan*'a dercedilmesini yerinde bulur. Menemenli Tâhir'in bir gazeli münasebetiyle, Lâfzen büyük, fakat mânasızlığı, hakikati kavrayan Ahmed Midhat'in gayreti ile her tarafa yayılan *ne tarîk-i revîş-i sâde ne vâdî-i kadim* ta'rifine uygun bâtil sözlerin, edebiyata hizmet etmek isteyen gençlerin eserlerinde bulunmaması lâzım geldiğini söyler. «*O türlü arş-ü ferşi birbirine katmak isteyen bâlâ pervâzane yâveler bir rivayette balondur ki, havâ-yi iştiharda i'tilâsı hiffet-i derunundan neş'et ettiğini bilmeyen sade dilân-ı avamı i'caz-ü hayrete düşürürken, bir aralık kendisi de zemin-i pest-i mensiyetê düşer; hattâ düştü ve hattâ tahmin olduğundan daha çabuk (Hâ, gerçek çapik diyeceğiz) düştü*»; «*Diğer bir rivayette anlar balon değil, şebtâbtır ki, kendisinde*

midâd, s. 181). Bu hüküm dolayısıyla Naci, «... *Ateşpâre ile Şerâre'de, bir de kariben neşredilecek mecmua-i eş'arımın ünvanı olan Fûrazan'da hiçbir lâtafet göremiyor; çünkü bunlar benim olduğumu biliyor. Halbuki Elhan ünvanına lâtif diyor; çünkü bunun benden alındığını bilmiyor*» cevabını verir (*Demdeme*, İst., 1303, s. 44 v.d.).

bir eser-i hirkat yok iken, âteşler kıvılcımlar gibi fûruzan göründüğünün hikmetini bilmeyen saf-derûnan-ı eftali mütehayyir ve müteaccib eylerken, medar-ı kıyam-ü devamları olan zalâm-ı evhamın bertaraf olması ile beraber, karîn-i mahv-ü in'idam olur; hattâ oldu ve hattâ tahmin olduğundan daha çabuk oldu» cümleleri ise, Zemzeme III. mukaddimesindeki [gibi, Naci'nin *Terceman-ı hakikat*'teki şöhretine, şiirlerinin ancak lâfzen güzel olup, his itibariyle te'sirsizliğine ve bu yüzden şöhretini kaybettiğine, *Terceman-ı hakikat*'ten uzaklaştırılmasına îmadır³⁷.

Naci'nin bu ve benzeri hücumlara karşı nasıl hareket ettiğini aydınlatmak için, *Terceman-ı hakikat*'ten ayrıldıktan sonraki neşriyat hayatı üzerinde biraz durmamız icab ediyor. Kendi ifadesine göre birbuçuk-iki sene kadar çalıştığı³⁸ bu gazeteden uzaklaştırılınca, Filip Efendi'nin tesis ettiği, Said (Lâstik) Bey'in muharriri bulunduğu *Vakit* gazetesine başvurdu. Said Bey, Naci'nin arzu ettiği gibi, yalnız edebî hasbihâller yazmasını değil, idarehânedeki ona bir oda ayrılmasını ve kısm-ı edebî adlı bir sütunun açılmasını istiyordu; fakat *Vakit* gazetesini imtiyaz sahibinin evhamı yüzünden, her ikisinin de istekleri yerine getirilmedi³⁹. Bunun üzerine vaktiyle *Terceman-ı hakikat*'te birçok şiirlerini neşrettiği Salâhî tarafından çıkarılan *Saadet* gazetesi yazı heyetine dahil oldu; üç yıl kadar bu heyete riyaset etti⁴⁰; bir taraftan da Şeyh Vasfî, Necib Nâdir, Abdülkerim Sabit'le beraber te'sis ettikleri *İmdâd-ül midâd*'da neşriyata devam etti.

İmdâd-ül midâd'ın havadis-i edebîye sütununu bâzan Şeyh Vasfî, bâzan da Muallim Naci yazıyordu. Ahmed Midhat'ın, *İmdâd-ül midâd*'ın neşri ve kıymeti hakkında gazetesi vasıtasıyla reklâmına karşılık, Şeyh Vasfî'nin cevabı, Nâzım-ül hikem'in iki yüz beyti müteceviz gayet ayyaşşane bir sakî-nâme yazmakta olduğunun ilânı, Hüseyin Rahmî'yi kasden, «*Terceman-ı hakikat*'in hüsni nazarını kazanmış olan şıklar'dan bir haylisi, edebe intisapları olmadığını anladıklarından mı, neder ise, mezkûr gazetenin kendilerinden ziyade bukalemun meşreb olduğuna bi'l-ittifak hükmederek, bu hususun ilânı ile hakikatın meydana çıkarılması için, *İmdâd-ül midâd*'dan istismad etmişler» tarzındaki mizahî yazıların yanında, Ekrem Bey'i techil eden iki fıkraya da rastlarız. Bu iki fıkra, Recaîzâde Ekrem Bey'in Mülkiye mektebindeki derslerinde, Ziya Paşa'nın meşhur *Tercî-i bend*'inde mevcut bulunan;

³⁷ *Takdir-i Elhan*, İst., Mahmud Bey Matbaası, 1301 (1885), s. 32, 83, 64 v.d.

³⁸ *Muallim*, s. 8.

³⁹ *Said Bey ve Ahmed Midhat Efendi Arasında Münazara*, s. 25, 125 v.d.

⁴⁰ Salâhî, *Muallim Naci*, s. 53.

Ol zerre-î cesîmeyi fânûs-i şem'-vâr
Olmuş muhîr tûde-be tûde nesîm-i pâk

Gavvâsı, hırs-ı gevher eder lokmâ-î niheng
Kebki, ümmîd-i dâne eder teleye şikâr

beyitlerinde geçen *tûde-be tûde* kelimelerine *çepçevre*, *tele'*ye de «*O bir kuştur, naturalistler bilirler, türkçede ismi yoktur*» cevabını vermesi münasebetiyle tertip edilmiştir. Naci'nin zekâsının inceliğini gösteren bu zarif fıkralarındaki müstehzî ifadesi ile⁴¹, *Zemzeme* III. mukaddimesine cevap olarak yazdığı *Demdeme*'de kullandığı lisan bir tezahten teşkil eder.

Demdeme, 15 Şubat 1886 tarih ve 335 nr.lu nüshasından itibaren *Saadet* gazetesinde tefrika edilmiştir⁴². Naci'ye bu eseri yazdırtan sebeplerin başında, Recaizâde Ekrem'in *Zemzeme* III. mukaddimesinde, yukarıda kaydettiğimiz metinlerde görüldüğü gibi, şiirleri hakkında tahkir edici bir ifade kullanması gelir: *Takdir-i Elhan*'da, Menemenli Tâhir'in Naci'ye nazire olarak yazdığı *gork-ı nur* redifli gazeli hakkındaki ileri sürülen fikirler, mübalâğalı ifadeleri gülünç bulduğu hâlde, Hâmid'den alınan örnekler arasında bu cins ifadelerin çokluğu dolayısıyla Ekrem Bey'in tenkidlerindeki hissîlik de, *Demdeme*'yi yazdıran âmillerdir. İşte Naci bu sebeple *Demdeme*'de R. Ekrem'e şiddetle hücum etti; onun gençlik şiirlerinden misaller aldı:

Hiç eser kalmazdı dildē yâreden bir şevk_ile
Sârabilsem sinemē bir şeb seni merhem gibi

beytini, Âşık Ömer'e peyrevlik edenlerin bile ağızına yakıştırmaz.

Yok kimseden ihtirâzım Ekrem,
Dîvâne-i bi-hicâb-ı aşkım

beyti, Ekrem Bey'in, «Akl-ı kâmil ashabından olduğu iddiasında bulunanları» utandırmıyor mu idi?

Ben-ol şeydâ-yi aşkım, mest-i küstâh î elest'im ki
Elimde cüm-ı sahbâ meclis î âdâbdan geçtim

Öyle mecaûn ı melâmet zedeyim ben Ekrem
Kim_atar seng-i cefâ başıma idrâk benim

⁴¹ *İmdâd ül midâd*, s. 84, 83, 130, 179. Bu iki fıkra imzasızdır; fakat o sırada Müllîkiye'de Ekrem Bey'in talebesi bulunan Ali Kemal, ilkinin Naci tarafından yazıldığını kayıtle, beyti okuyan Ekrem Bey'in, bir talebenin suali üzerine *tûde-be tûde*'yi, eliyle de işaret ederek *çepçevre* diye ta'rifindeki hatayı sınıfta iyi arabe bilenlerin anladığını, Naci'ye yetiştirdiklerini yazar. Müellîf, bunu duyan Ekrem Bey'in şüphelendiği talebelerini azarladığını, bütün sınıfa hiddetlendiğini, Naci'nin bu hadise ile alâkalı bir de,

*Bâşınâ ebnâ-yi cinsin gör neler gelmiş. neler
Tûde tûde bastığın topraklar. insandır bütün*

beytini yazdığını da ilâve eder (*Ömrüm, Peyam*, ilâve 49-6, 18 Eylül, 1835).

⁴² Ali Canib Yöntem, *Muallim Naci V, İstanbul mec.*, nr. 20, 15 Eylül 1944.

Kaydim olmaz, olsa dâ zîr-ü zeber düryâ eğer
Zîr-i pây-î humda mihmân olduğum demdir bu dem

beyitlerinde ise, Naci'ye göre, R. Ekrem, küstahlığını, idraksizliğini bizzat itiraf etmişti.

Ârâyiş-i elfâz ne lâzım bize Ekrem
Biz şâir-i rengin -suhan-î tâze-beyânız

beyti, mânadan uzak ve soğuk bir fahriye olduğu gibi,

Çekilsin ehl-i suhan reh-güzârdan Ekrem
Semend-i hâme yinē zîr-i rânım olmuştur

beytinde, kendi kaleminin üzerine binip koşmağa başladığını, ehl-i suhanın yolundan çekilmesini ifadesi, ne kadar mağrurânedir! Naci, *Nağme-i seher*'den bu gibi misaller alıp, mecazî mânada kullanılan birçok ifadeleri birer hakikat gibi göstermekle kalmadı; *Zemzeme*'nin muhtelif cildlerinden de örnekler verdi. R. Ekrem'in,

Sonbahar'ın zevki hoştur,
Tut elinden yâri koştur
Düşünme âlemi boştur
Tut elinden yâri koştur

kit'asını, Ramazan gecelerinde davul çalan bekçilerin,

Sıratımın altı boştur
Üstünden geçmesi hoştur
Aman ispir yavaş koştur
Küçük hanım oruçludur

koşmasına benzetir. *Eşk-i çeşmim bir küçük musluk gibi durmaz akar mısra*'ı ile başlayan şarkısı ile, *Eriştin mehd-i hüsne peyrev ol İbrahim Edhem*'le tarihini hâvi *Zemzeme* II.'deki gazelleri, kendisinin *gark-ı nur* redifli şiiri ile mukayese ederek, «*Bunların hangisi gark-ı nur gazelinden daha parlaktır*» der. Naci bunlardan başka, *Demdeme*'de, R. Ekrem'in ahlâka mugayir beyitlerini de alarak, hakkında küstah, bî-edeb, herze-gû v.b. ta'birler kullanır. Vaktiyle R. Ekrem'in, kendisi hakkında ne kadar iyi niyetler beslediğini de, misallerle anlatır: Sakız'dan *Terceman-ı hakikat*'e gönderdiği meşhur gazelenin tahminini, *Zemzeme*'ye aldığı gibi, el yazısı ile bir nüshasını da, Naci'ye yollamıştır; ekli tezkirede, hakkında *şâir-i mâderzâd, nây-i hüseyñ-neva* gibi tabirler kullanmış, bu gazelinin bâzı beyitlerindeki tasvir kudretine işaretle, tahmis yazmağa sevkeden şeylerin biri de bu olduğunu ilâve etmiştir. *Ta'lim-i edebiyat*'ta *Kuzu, Feryad* başlıklı şiirlerini selâset ve sehl-i mümteni'e, *Hamîyet*'ten bir parçayı da tabii mübalâğaya örnek alması, vaktiyle bu kadar teveccüh gösteren R. Ekrem'in, *Zemzeme* III. mukaddimesi ile *Takdir-i Elhan*'daki menfi düşünceleri ile karşılaştırılınca, ne kadar hissî davrandığını isbat eder.

Buraya kadar verdiğimiz misaller gözönüne alınca, *Demdeme*'nin

tenkid nev'inde hiç de iyi bir örnek olmadığı anlaşılır. O sırada bu münakaşaları ta'kip eden Ali Kemal, Naci'nin *Zemzeme*'de bulunan bir beyti şiddetle muahaze ve ahlâka mugayir addettiğini kayıtden sonra «*Fazla olarak Urfa mutasarrıfı meşhur Celâl Bey'in üstad Ekrem'e hicvîye tarzında müzeyyifâne bir naziresini yazıyordu. O sözler ma-azallah öyle bî-edebâne idi ki, gazete sütununa geçmek şöyle dursun, herhangi bir mecliste olursa olsun, ağıza olınamazdı; iş bu dereceyi bulunca, Matbuat Müdüriyeti, Demdeme'nin devam-ı neşrini men'eyledi*» diyor⁴³. Bu eserde bir münekkide yakışmayacak ifadelerin mevcudiyeti Naci için bir nakîse ise de, sonraları, yazdığına nâdim olması bu kusuru az-çok azaltmakta, bu gibi tenkidlerin kıymetsizliğini kavradığını göstermektedir⁴⁴.

II

Muallim Naci ve Recaizâde Ekrem Tarafdarları Arasında Münakaşalar

Naci, *Demdeme*'den sonra, *Mizan*'da çıkan bir makalenin kendisine ait fıkralarına *İzzetlû Murad Beyefenaî*'ye başlıklı yazısıyla, yine *Saadet* gazetesinde cevap verdi. Makalede, edebiyatımızın nesir kısmının Şinasî ile Ziya ve Cevdet Paşa'ların, bilhassa Kemal'in gayretiyle inkişafı, bu zamanda Ahmed Midhat'ın edebiyata hizmet gayesi ile gazetesine gönderilen şeyleri mütalâalarını ilâve suretiyle neşri, Naci'nin eserlerinin, *Hamiyet*'in dikkati çekmesi, Ahmed Midhat'ın *Terceman-ı hakikat*'te basılacak yazıları tenkide muktedir birini araması ve Naci'yi bulması, bir hâmiye muhtaç olan Naci'nin bunu tasvibi, fakat tenkidlerinin lâfza inhisarı üzerinde durulmuştur. Naci, bu makaledeki fikirleri birer birer cevaplandırmıştır: Şinasî, Ziya ve Cevdet Paşa, Kemal, yalnız nesrin değil, şiirin de inkişafına hizmet etmişlerdir. Bu hizmetleri ve Naci'nin yeni tarz şiirin inkişafındaki gayreti, makalede zikredilmemiştir. Şöhretini te'min eden, Ahmed Midhat'ın himayesi değildir; *Terceman-ı Hakikat*'in tahrir hey'etine dahil olmadan da şöhret kazanmış bulunuyordu; Ahmed Midhat'ın Naci'yi davetini sebebi de budur. Naci, bu gazetede tenkidlerinde yalnız lâfza ait mes'eleler üzerinde durmadığını misaller vererek izahtan sonra, «*Vaktiyle Terceman'a dercolunan şu nazmı görmüş olacağınızı ümid ederim:*

Çıkın şu savmi'adan zâhidan cihâni görün
Nasıl güzel geçiyor âlemin zamânı görün

Bunu beğenir misiniz? İşte hem yek-âvaz, hem de mâna cihetiyle

⁴³ *Ömrüm, Peyam*, ilâve 49-6, 18 Eylûl 1335.

⁴⁴ Ahmed Rasim, *Muharrir-Şair Edib*, s. 123.

mümtaz.. *Mejhâne*de v: gark-ı nur gazelleri gibi âsarına yüzlerce nazireler sögleyen şuarâmız, hiç bunu tanzire özendiler mi? Bu bapta kusur kimin? Ben, böyle nice nûmuneler gösterdim; edebiyatımızın nasıl olması lâzım geleceğine dair nice mülâhazalar beyan ettim; amma şuarâmız, üdebamız bunlara imtisal etmemişler de, eski yola gitmişler.. Orası bana mı ait» diyor. *Mizan*'daki makalede geçen, «Naci Efendi için en ziyade ehemniyet verilecek şey, nev-residegân-ı şuarâ ve üdebâyı cidden şiir denemek eserler yazmağa teşvik etmek, yazılacak şeyleri, görülecek hatî'âtı suret-i hakîmanede ihtar ve irâ'e ile, meânîsini elfaza tercihen ıslah eylemek idi; fakat teessüf olunur ki münekkîd-i Terceman, bunun büsbütün hilâfına bir tarîk-ı tenkid ihtiyar etmiştir» cümlelerine de, «Benim o bapta ifa edebileceğim teşvik iki yolda olâbilirdi. Birincisi, edebiyatımızın terakkî-i zaman ile mütenasib nasıl bir tarz-ı makbûle konulması lâzım geleceğine dair mütalâalar yazmak, ikincisi işte şiir böyle söylenir, işte nesir böyle yazılır diye birtakım eserler vücade getirip ortaya koymak sureti idi. Bu suretlerin ikisini de muktedir olduğum derecede ifa ettim; halâ da ediyorum» cevabını verir. Naci'nin bu cevapları *Saadet* gazetesinde bir hafta kadar tefrika edilmiş, makalenin Murad Bêy'e ait değil, «Ne söylediğini bilmemekle müştahir bir maharririn eser-i gayret-i cahilânesi olduğunu» haber alınca, tefrikaya devam etmeyerek, neşrolunan kısmı risale halinde bastırmıştı; «*Mizan* gazetesini ile aleyhinde neşrolunan bazı fıkarata karşı Muallim Naci Efendi tarafından yazılan müdafaa-nâmedir» adı ile basılan bu risale de, *Demdem* gibi yarıda kalmıştır; fakat ifadesindeki i'tidal, cerhâdilen fikirlerin aynen kaydı, delillere dayanılarak cevaplandırılması bakımından *Demdem*'ye benzemez; ait olduğu nev'in iyi bir örneği sayılabilir.

Recaizâde Ekrem ile Naci arasındaki şahsî anlaşmazlıktan doğan, hakikatte ciddî bir fikir anlaşmazlığına dayanmayan münakaşalar çevresini genişletmiş, o devir edebî neslinin ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. Naci'nin etrafında Ukkâz-i osmanî adı ile toplanan zümre, *Saadet* gazetesinde birbirlerine nazire gazeller neşrederken, buna karşılık İzmir'de, Ukkâz-ı şübban namıyla Ali Kemal, Ali Ferruh, Abdülhalim Memduh, Tefvik Nevzad, Halid Ziya, *Hizmet* gazetesinde aynı tarz manzumeler yazmağa başlamışlar⁴⁵, Abdülhalim Memduh Şeyh Vasfî'ye mukabil, şiirlerinde Şeyh mahlâsını kullanmıştır. Halid Ziya, vaktiyle *Terceman-ı Hakikat*'e yolladığı *Aşkımın Mezarı* adlı mensûresini, «*Mezarda aşk aramak, ölüde can aramağa benzer*» mütalâa-

⁴⁵ Ali Kemal, *Ömrüm, Peyam*, ilâve 55-12, 30 Teşrinievvel 1330.

şyle âdeta terzil ederek basan Naci'ye, *Hizmet*'te çıkan seri makaleleri ile mukabele etmiş, Naci bu münasebetle manzum bir hicvîye yazmıştır⁴⁶. Naci'nin, *Saadet*'te çalıştığı sırada hücumlarına uğradığı *Envar-i zekâ* mecmuası sahibi Mustafa Reşid hakkında da iki hicvîyesi vardır⁴⁷.

Naci taraftarlarından Hayret Hoca'nın, Ekrem Bey'in *Ta'lim-i edebiyat*'ını muahazesi üzerine Ali Ferruh'un bir hicvîye yazması, Ali Kemal ile İzmirli Süleyman Bey'in bu şiiire nazireleri⁴⁸, Ali Ferruh'un babası Reşad Paşa'nın *Zemzeme* münasebetiyle bir fıkra tertibi ve bu eser hakkındaki *Hâşa diyemem nihâktır hep-Âvâze-i gıd gıdâktır hep* beyti, Yenişehirli Avnî Bey'in yine *Zemzeme* münasebetiyle, Recaizâde Ekrem Bey'in meşhur bir gazeli ile aynı kafiye de olmak üzere ve:

Değil muvâfık-ı âdâb *Nağme-i seher*'in

Nedir bu *Zemzeme* zabtet dehânın *ey bülbül*

beytini de ihtiva eden bir gazel yazması⁴⁹, Naci ile Ekrem Bey ara-

⁴⁶ Halid Ziya'nın Fransız edebiyatını örnek alarak yazdığı mensur şiirler, R. Ekrem'in dikkatini çekmiş, ona bu tarzı takdir ve teşvik eder yolda mektuplar gönderdiği gibi, mensur şiirler de yazmıştır (*Kırk Yıl*, II, İst. 1936, s. 83 v.d., I, s. 143, II, 154 v.d., 157).

⁴⁷ Ali Kemal'in kaydettiği bu iki kıt'adan (*Ömrüm, Peyam*, kısım-ı edebî, nr. 8, 12, 10, 23 Kânunisanî 1329), biri *Te'âvün-i oklâm*'da (nr. 5, 31 Temmuz 1302), daha sonra *Sünbüle*'de neşredilmiştir; sonuncu basımda kıt'anın başlığı *Bir Lâ-yüfhame*'dir (İst., 1307, s. 37).⁵

⁴⁸ Halid Ziya, *agn. esr.*, V, s. 164 v.d., Ali Kemal, *Üstad Ekrem ve Muallim Naci, Peyam*, ilâve 37, 22 Mayıs 1330. Ali Ferruh'un bu manzumesi *Gülşen* mecmuasında da basılmıştır (nr. 15, 8 Mayıs 1302).

⁴⁹ Ali Kemal, *Ömrüm, Peyam*, ilâve 49-6, 18 Eylül 1335. *Berkî* mahlâsı ile şiirler yazan ve Naci'nin hayranlarından Şeyh Vassî'nin aşağıdaki kıt'ası da, R. Ekrem'in *Zemzeme*'sine ve *bülbül* redifli şiirlerine ta'riz maksadı ile yazılmıştır (*Berk meç.*, s. 195):

Mutribâ ırlamağâ kalkışma

Bülbül-i bağ-i belâgat var iken

Müteâirlere hoş gelse dahi

Dinlemez zemzemeni ehl-i suhan.

R. Ekrem'in *bülbül* redifli üç manzumesi vardır. 29 Nisan 1884'de yazdığı:

Değildir bir gülün derdinden elbet zârin ey bülbül

Kıminçin âh edersin, söyle kimdir yârin ey bülbül

matlâ'lı gazeli (*Zemzeme* III, s. 61), Niğâr Hanım tarafından taazir edilmiştir (*Efsus* II, s. 89, 145). 21 Nisan 1885'de yazdığı, *Bugün duydam: Zuhûran bağda ilân eder bülbül* mısra ile başlayan muhammesine (*Pejmürde*, s. 83) ise Cenab Şehabeddin'in bir naziresi vardır (Bu şiir, M. Kemal İnal'in, *Son Asır Türk Şairleri*'ne alınmıştır, V, s. 939); fakat Ekrem Bey'in meşhur olan manzumesi, *Hasbihâl* adlı ve,

Garibser işiten dâstânın ey bülbül

Garibtir o kadar hâl ü şânın ey bülbül

beytile başlayan gazelidir (*Hazine i evrak meç.*, nr. 7, 14 Mayıs 1880, *Zemzeme* I, s. 48). Naci'nin gazellerine yazılan birçok nazireler dolayısıyla, Ekrem Bey'in taraftarları da bu gazele nazire yazmakla mukabele etmişlerdir. Abdülhak Hâmid, Abdülhak Mih-

sındaki münakaşaların her iki tarafın tilmizlerine de intikalini, mizahî bir şekle büründüğünü gösterir.

Naci, iki-üç sene çalıştığı *Saadet* gazetesinden, maddî bakımdan faydalanmadığı için ayrılınca⁵⁰, Selânikli Tevfik ile birlikte *Te'avün-i eklâm* mecmuasını neşre başlamıştır⁵¹. Bu devir mecmuaları tedkik edilince, Naci taraftarlarının *Te'avün-i eklâm*, Ekrem Bey tarafını tutanların da *Gülşen*, *Gayret*, *Sebat*, *Risale-i Hâfî* v.b. mecmualar etrafında toplandığı, bu arada R. Ekrem'in her vesile ile takdirlerini izhar ettiği *Hâmid*'in de hücumlara hedef olduğu görülür. Salâhî, *Saadet*'te, *Makber* hakkında bir tenkid makalesi neşretmiş, eserin mukaddimesindeki, «*Tasvir-i fezâile teallâk eden cihetlerine gelince pek nâkıs, yahut nâ-kâfidir*» cümlesinde geçen *nâ-kâfi* kelimesinin lisanî bir yanlış olduğu üzerinde durmuştur⁵². Hâmid taraftarlarından Ahmed Reşid'in *nâ-kâfi* redifli bir gazel yazması, bu münakaşaların esas meseleden ne kadar uzaklaştığını anlatır⁵³. R. Ekrem ve Naci peyklerinin mâna-lâfız münakaşasına tutuşmasının, bu yüzden Hâmid'in uğradığı ta'rizlerin sebeplerinden biri de, R. Ekrem'in Hâmid'in ve Namık Kemal'in eserlerinde rastlanılan lâfz kusurları için, nekâyis-i ulviye ta'birini kullanmasıdır⁵⁴; Hâmid, *nâ-kâfi* kelimesini kullandığından dolayı uğradığı ta'rizlere, aşağıya aldığımız şiiri ile, *nâ-kâfi* kelimesini kasden birçok şekillerde kullanarak cevap verdi⁵⁵ ve bu mesele de böylece kapanmış oldu:

rünisa, Münif, Mahmud Celâleddin, Sırrı Paşa'lar, Râşid, Hamid, Kâzım Paşa, Nezih, Hayret, Hafid, Bahrî (*Hazine-i evrak*, nr. 19-32), Reşad-Beyzâde Ferruh (*Tercoeman-ı Hakikat*, nu. 1068, 10 Kânunısânî, 1882), Abdülhalim Memduh (*Sebat* mec., nr. 6, 30 Mayıs 1302) bu şiire nazire yazmışlardır. O devir için edebî bir hadise teşkil eden bu manzume münasebetiyle iki nazire yazan Münif Paşa'nın *bülbül* redifli nazirelere dair bir tahlil makalesi, Hayret Efendi'nin nazire gazelinden başka bir de taştir'i olduğunu söylersek, R. Ekrem'in bu şiirinin kazandığı şöhret daha iyi anlaşılır; Naci taraftarlarının Ekrem Bey'e ta'rizlerinde *bülbül*'den bahsetmelerinin sebebi, üzerinde durduğumuz şiirinin kazanmış olduğu şöhrettir.

⁵⁰ Bu hususta Ahmed Rasim'in eserinde izahat verilmiştir (*Muharrir-Şair-Edib*, s. 138 v.d.).

⁵¹ *Te'avün-i eklâm*'in imtiyaz sahipleri Muallim Naci ile Selânikli Tevfik'tir. Haftalık olup, I. sayısı 3 Temmuz 1302 (1886)'de çıkmış, Naci, 22 nci sayıda mecmuadan ayrılmıştır (4 Kânunıevvel 1302). Bu tarihten itibaren Selânikli Tevfik tarafından devam ettirilen mecmua, 22 Mart 1304 tarihine kadar 45 nüsha basılmıştır.

⁵² Hâmid'in *Makber* mukaddimesinde geçen (tab' I, s. 11) bu cümle yüzünden uğradığı ta'rizler hakkında, Ali Kemal'in *Ömrüm* adıyla neşrettiği hatıralarında izahat vardır (*Peyam*, ilâve 14, 30 Kânunısânî 1329).

⁵³ *Gülşen* mec, nr 17, 22 Mayıs 1302.

⁵⁴ Ali Kemal, *Ömrüm*, *Peyam*. ilâve 12, 28 Kânunısânî 1329.

⁵⁵ Hâmid'in bu şiiri, «*Aldığımız bir manzume-i beligane-i fevkalâdedir ki, sütün*»

NÂ-KÂFÎ

Nasıl şerheyleyim ben dardimî icād nâ-kâfi
 Duâ nâkıs, tezarru' bî-eser, feryād nâ-kâfi
 Melekler, bürcelar kılsalar imdād nâ-kâfi
 Gamım levh-î semâyâ eylesem inşād nâ-kâfi

.....
 Güler mî mâteme dünyâda hiçbir sâhib-î insâf
 Felâket görmemişsin dardimî eylersin istihfâf
 Felâket olsa lâyıktır bu halkâ sendekî evsâf
 Kifâyet gösterip ey eyleyen irād nâ-kâfi

Acep hün-î dil-î mecrûhumû sen mey mi zannettin
 Sadâ-yî Makber'i bir na're-î hey hey mi zannettin
 Veyâhut kendini âlemde sen birşey mi zannettin
 Bu gün ben yazdım elbette yazar ahfād nâ-kâfi

Evet tarz-î kadîm-î şî'ri bozduk here-ü merc ettik
 Nedir şî'r-î hakikî safha-î irfânı dercettik
 Bu yoldâ nakd-i vakti cem'-i kuvvet birle harcettik
 Bize gelmişti zîrâ meslek-î ecdād nâ-kâfi

Ne dersen de emînim ben bu yoldâ sermediyetten
 Ölür lâkin bu yoldâ kimse mahvolmaz hamîyetten

.....
 Ne rütbe olsa dâ ta'bımda isti'dād nâ-kâfi

Bu sırada R. Ekrem'in peyklerinden Menemenli Tâhir'in, neşrettiği *Gayret* mecmuasında Hâmid'in *Ölü* adlı eseri hakkındaki seri makalelerinde çok takdîrîkâr, aleyhte hiçbir fikri ihtiva etmeyen bir ifade kullanması, mecmuasının her sayısında Hâmid'in şiirlerini, Londra'dan yolladığı mektuplarını neşri de⁵⁶, Naci'ye mukabele sayılabilir. Hâmid'in, bu mektuplarından birinin hâşiyesinde, «*Risalenizin bir tarafına anlaşılmaz şeyler yazmak isterseniz, benimle muhabere edersiniz ve mektuplarınızı neşredersiniz*» demesi, bunu müteakip mülâhazat başlığı ile, «*Edebsizliğin ibtida ettiği yerde, edebiyat nihayet bulur*», «*Bî-edebler arasında üdebâ gurebâdır*», «*Ciddiyâta hezliyât ile her zaman mukabele olunabilir; fakat hiçbir zaman galebe olunamaz*» v.b. cümlelerim neşri de çok mânalıdır⁵⁷. Menemenli Tâhir, Muallim Naci taraftarı olması ve Berkî mahlâsını kullanması dolayısıyla Şeyh Vasfî hakkında,

Gürleme bîrk gibî kendini bil ey şâir

Kendi meddâhın olan hâmeni sanmâ kâdir

hicviyesini yazınca, Muallim Naci de bilmukabil buna cevap olarak,

«*İftihara derc ederiz*» kaydı ile ve imzasız olarak basılmıştır (*Gayret* mec., nr. 19, 9 Mayıs 1302). Bu şiirin bir-iki kit'asını neşreden Ali Kemal, Hâmid'e ait olduğunu kaydetmiştir (*Peyam*, ilâve 12, 23 Kânunisanî 1329).

⁵⁶ *Gayret* mec., nr. 2, 11, 22, 10 Kânunisanî 1301; 14 Mart, 30 Mayıs 1302.

⁵⁷ *Ayn. mec.*, nr. 7, 14 Şubat 1301.

Gürletip berkı halkı güldürdün
Ehl-i hikmet revâ görürler mi?
Ses çıkarırmaz bizim diyârda berk
Menemen berkı yoksa gürler mi?

kit'asını, Şeyh Vasfî adına neşretmiştir⁵⁸. Memenli Tâhir ile Beşir Fuad arasındaki Romantizm kisvesine bürünerek açılan münakaşa da, haki-katte Ekrem Bey'le Naci arasındaki mâna ve lâfz mes'elesinden başka birşey değildir; Naci'de bu münakaşaya iştirak etmiş, Beşir Fuad'ın Victor Hugo'nun hâl tercemesine dair fikirlerini serdederken şiirde mâna, lâfz, mübalâğa, hayâl v.b. şeylere temas etmiştir⁵⁹. Hâmid'in *Hydepark'tan Geçerken* adlı şiirine⁶⁰ Mehmed Celâl⁶¹, Tepedelenli Kâmil⁶², Ahmed Reşid⁶³, Hâfi tarafından⁶⁴ nazireler yazılması, Cenab Şahabeddin'in bu şiiri tahmisi⁶⁵, Recaîzâde Ekrem tarafdarlığının, veya Naci düşmanlığının şuurlu bir tezahürüdür.

III

Muallim Naci'nin Çağdaşları ile Münasebetleri

Tanzimat muharrirlerinin, biraz da garb edebiyatı te'sirini süratle yaymak için Şark edebiyatını ihmâlleri kadar, Ekrem Bey'le münakaşaları da Naci ile çağdaşları arasında bir anlaşmazlık meydana getirmiştir. Bunun neticesi olarak Naci'nin, bilhassa 1889 dan sonra, Mekteb-i hukuk hocalığı sırasındaki neşriyatında, umumiyetle eski tarzı devam ettirenlerin lehinde, diğerlerinin aleyhinde hükümlerine rastlarız.

Naci'ye göre Kâzım Paşa, milletimizin öğüneceği büyük bir şâir⁶⁶,

⁵⁸ Ali Kemal, *Ömrüm, Peyam*, ilâve 47-4, 4 Eylül 1335.

⁵⁹ Bu münakaşa Menemenli Tâhir'in neşrettiği *Gayret* ile, Beşir Fuad'ın çıkardığı ve Naci'nin birçok yazılarına rastladığımız *Güneş* mecmuası arasında cereyan etmiştir. Beşir Fuad'ın Victor Hugo hakkında neşrettiği iki cild dolayısıyla Naci, ona yazdığı mektuplarında, devrinde bir kısmın muhafazakâr, bir kısmın da yenilik tarafdarı olduğu, garezsiz bir mümeyyizin bulunmadığı, eski ve yeni eserlerin iyi ve fena cepheleri bulunduğu, yeni eserlerin en mühim kusurunu mânasızlık teşkil ettiği, şiirde hayal, mübalâğa, tabîlik v.b. şeyler hakkındaki düşüncelerine yer vermiştir (*Intikad*, Muallim Naci-Beşir Fuad, İst., Mahmud Bey Matbaası, 1304). Beşir Fuad, Naci'ye cevap olarak yazdığı mektuplarında, hemen daima muhatabının fikirlerine iştirak etmiştir.

⁶⁰ Hâmid'in 19 kıt'adan ibaret bu manzumesi, şiirlerini muhtevi eserlerinde yoktur (*Gayret* mec., nr. 12, 21 Mart 1302).

⁶¹ *Ada'da Gezerken, Gülşen* mec., nr. 12, 17 Nisan 1302.

⁶² *Bursa'dan Gelirken-yahut- Turrehâtından*, *agn. mec.*, nr. 17, 22 Mayıs 1302.

⁶³ *Agn. mec.*, nr. 18, 5 Haziran 1302.

⁶⁴ *Risale-i Hâfi*, nr. 2, 18 Kanunuevvel 1303-15 Rebi' II. 1305.

⁶⁵ *Sebat* mec., nr. 6, 30 Mayıs 1303.

⁶⁶ *Muallim*, s. 371.

Âkif Paşa, tanziri kabil olmayan 'adem redifli kasidesi ile halk arasında kazandığı şöhreti hak etmiş bir şahsiyettir⁶⁷. Bunun hakkında,

Tezâyüd_eyledi Hikmet sözünde feyz-i kemâl
Cenâb-i Nâci-i üstâde hem zebân_olalı
Zamâne görmedi böyle yegâne mu'cize-gû
Kalem hakikat-i i'câze tercemân_olalı

Peyrevim herhalde Hikmet ben Hârâbâtîler'e,
Hem budur mâhiyetin Mes'ûd edea eş'arımın

beyitlerini yazan Hersekli Arif Hikmet⁶⁸, Naci'nin, şiirlerini çok beğendiği, dostluğu ile iftihar ettiği bir arkadaşdır⁶⁹. Bu zümre şâirlerinden en çok mütemayil olduğu, Fener-Yenişehir'deki memurluğu sırasında tanıştığı, *büyük şâir, şâir-i belig, hazret-i Avnî, zübde't-ül akhab, koca Avnî, Avnî-i lâhûtî* diye vasıflandırdığı Yenişehirli Avnî Bey'dir. Onun Yenişehir'den İstanbul'a dönmesi münasebetiyle, Naci,

عونی توی چو فاتحه مصحف کمال
مایم و شوق عون تو ایاک نستین
ناچی چو یافتی اثر قرب معنوی
غمکین مشو زدوری صوری هوالمین

kıt'asını yazmış, Avnî Bey, duyduğu memnunluğu, «*Bunu fatiha makamında bizim Divan'ın başına yazmakla ilân-ı iftihar edeceğim*» sözleriyle ifade etmiştir. Avnî Bey'in arzusu ile Usûlî'nin bir gazelini tanzir eden Muallim Naci, İstanbul'a avdet edince Avnî Bey'le dostluğunu devam ettirmiş ve ölümünü haber aldığı zaman (1883), onun:

Gel, ser-î kabrimde dur bir lâhze ey sîmin heden
Nürdan bir serv dikmişler kıyâs_etsin gören

beytini hatırlayarak, büsbütün müteessir olmuştur. Eserlerinin tab'ı için akraba ve dostlarına yapılan ihtar meticesiz kalınca, Avnî Bey namına:

Sıyım yazılmamış mıdır âzân-ı âleme
Kim duymamış sarîr-i safâ-dâr-i hâmemi
Nâmım yazılmamış mıdır ezhân-ı âleme
İsterseniz yakın bütün âşâr-ı hâmemi

kıt'asını yazmıştır⁷⁰. Bir tarikâte mensup olmamakla beraber, Mevlâna

⁶⁷ Muallim Naci, *Mektuplarım*, s. 82 v.d.

⁶⁸ *Hersekli Arif Hikmet Bey Divanı*, Âsar-ı müfide Kütüphanesi, İst., 1334, s. 248, 202, *Muallim*, s. 143 v.d.

⁶⁹ Naci'nin Arif Hikmet'e mektubu ve onun şiirleri hakkında mütalâaları için bk., *Mecmua-i muallim*, nr. 17, 20 Kânuvîsani, 1305; İ. M. Kemal İnal, *Kemal-ül Hikme't*, s. 6; Naci, *Mütercem*, s. 23.

⁷⁰ Muallim Naci, *Mektuplarım*, s. 61 v.d. *Sâniha't-ül Arap*, s. 85, Mes'ud-i Harâbatî-Şeyh Vasfi, *Şöyle Böyle*, s. 64, 71, *Esamî*, s. 85, *Mecmua-i muallim*, nr. 15, 6 İkincikânun 1305, *Berk mec.*, I, nr. 7, s. 194.

Celâlüddin Rumî'nin *Mesnevî*'sinin kendisini cezbedtiğini, en ziyade Mevlevî'leri sevdiğini, Mevlâna'ya kalben intisabını kaydeden⁷¹ Naci'nin, Avnî Bey hakkında menfi hiçbir fikirde bulunmamasının sebebini, bu müşterek temayüllerinde de arayabiliriz.

Recaîzâde Ekrem'le münakaşalarından sonra, Garp edebiyatı te'sirinde eser verenlerden hemen hepsinin aleyhinde bulunan Naci, Nefî'nin Şinasî tarafından nazire yazılan *eyler* redifli kasidesinin nâkâbil-i tanzir olduğuna⁷², Şinasî'nin eserlerinde rastlanılan za'f-ı te'liflere, kasidelerinin yavanlığına işaret eder⁷³.

Muallım Naci, edebî hayata atıldığı ilk yıllarda, Varna şehrinde bulunduğu sırada, neşrettiği *Terci'-i bend*'inde,

Üstâd-i suhandir biliriz hazret i Rûhî
Muhtârımız ammâ ki bizim Mîr Ziyâ'dır

beytiyle Ziya Paşa'yı medhetmiş⁷⁴, onun şiirlerine yazılan nazireleri *Terceman-ı Hakikat*'te basmış⁷⁵, aleyhinde bulunmamıştır. Eski tarzın müdafii sıfatıyla bu gazeteden uzaklaştırıldıktan sonra, 1885 den itibaren müceddid sayılanlar miyanında Ziya Paşa hakkında da hemen daima menfi fikirler ileri sürmüştür. Harâbât'ı, ihtiva ettiği metinlerin çoğu intihaba şayan olmaması, meşhur parçaların ihmalî bakımından iyi bulmamakla beraber, o kadar mütenevvi eserlerden ibaret bir mün-tehabat mecmuamız mevcut olmadığından, kendi nev'inde mümtaz sayar. Kısım lehte olan bu hükmüne rağmen, onun *heb*, *müretteb*, *hic*, *tehyic* kelimelerini, farsca ve arabca *b* ile *c* yi kafiye yapmasını doğru bulmaz. Ziya Paşa'nın eserlerindeki za'f-ı te'lif, haşv, tenâfür gibi ifade yanlışlarının yanında, *Nice yüzbin tüfenkler, toplar aldı cümle nev-icad* mısraında olduğu gibi türkçe kaidelere uymayan misaller de veren Naci, bâzan i'nat san'atına yer verdiğini, bu sanata bağlı kahn-dıkça tabii şiir söylemenin imkânsızlığını kaydeder. *Endülâs Tarihi*'nde fesahate aykırı ifadeler kullanan Ziya Paşa'nın, dilimizden uzaklaşmış kelimelere yer vermesini de doğru bulmaz⁷⁶.

Türk edebiyatında fikir bakımından yenilik yaptıklarını ileri süren Tanzimat muharrirlerinin düşüncelerinde yanlışlıklarını isbat maksadı

⁷¹ Naci, *Sünbüle*, s. 194, *Şerâre*, s. 13.

⁷² Naci, *Istilâhat-ı edebîye*, s. 41. Namık Kemal'in de bu şiire bir naziresi vardır (S. Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İst., İnkılâp Kitabevi, 1941, s. 172 v.d.).

⁷³ Naci, *Sünbüle*, ksm. I, s. 124, *Mecmua-i muallim*, nr. 16, 18 Kânunısani 1305, nr. 26, 23 Mart 1304, nr. 31, 27 Nisan 1304.

⁷⁴ İstanbul, 1327, tab'ı, s. 6.

⁷⁵ *Muallim*, s. 20, 29, 75.

⁷⁶ *Mecmua-i muallim*, nr. 2, 5, 6, 12, 14, 26, 27, yıl: 1308, *Mehmed Muzaffer Mecmuası*, s. 66, *İmdâd-ül midâd mec.*, s. 130.

ile, Naci, onların eserlerini Şark edebiyatı mahsulleri ile karşılaştırarak, o fikirlerin daha önce hangi Arap veya Acem şâiri tarafından söylendiğini misallerle izah eder :

Öyle bir cerbeze-î nutku da var kim eyler
Hasmının hakkı dahî olsa elinde bâtil

fikri, Gazalî'nin *Âfât-ı münazara*'sındaki «*Hasmı bir söz söylediği zaman, anı kabul etmek şöyle dursun, olanca kuvvet-i bâtil-pesendânesi ile ibtale çalıştır*» cümlesindeki fikirle aynıdır⁷⁷.

Toplar kimîsi vâris-i hâdis için nükûd
Eyler kimîsi servet için ömrünü hebâ

beyti, «*بشر مال الشحيح ومحدث او وارث*» Hâsinin malını musibet veya vâris ile tebşir eyle» Arab atasözü ile mânaca farklı değildir⁷⁸. Hakîm Senafî'nin,

هر کجا داغ بایدت فرمود
چون تو مرهم می نداشت سود

«Dağlanması lâzım gelen uzva merhem koyacak olursan, fayda vermez» beytini kaydeden Naci, buna mukabil Ziya Paşa'nın,

Bil illeti, kil sonra müdâvâta tesaddî
Her merhemi her yâreye merhem mi sanırsın

beytini okuyabiliriz diyor⁷⁹. Şirazlı Sa'dî'nin,

تو بر اوج فلک چه دانی چیست
چون ندانی کدر سرای تو کیست

«Gökte ne olduğunu nasıl bileceksin, henüz kendi evinde kim bulunduğunu bilmiyorsun» beytiyle sona eren müneccim fıkrası, La Fontaine'in *Kuyuya Düşen Müneccim* (*L'astrologue qui se laisse tomber dans un puits*) fıkrasından aşağı değildir; Ziya Paşa da bunu,

Yıldız arayıp gökte nice turfe müneccim
Gaflet ile görmez kuyuyü reh-güzerinde

beytiyle anlatmıştır. Mevlâna Celâlüddin Rûmî'nin *افتادن شغال در خم رنگ* «Çakalın boya küpüne düşüp, kendi nev'indekilere tavusluk iddiasında bulunması» nı anlatan hikâyesi de, La Fontaine'in *L'âne vêtue de la peau du lion* «Arslan Postuna Bürünmüş Eşek» fıkrasına eşittir. Naci, Şark edebiyatına ait bu gibi fıkralar toplanılsa, La Fontaine'in fıkralarından daha büyük bir eserin meydana gelebileceğini yazar⁸⁰. Bu fikirleri ile muasırların-

⁷⁷ Naci, *Mütercem*, s. 62.

⁷⁸ Naci, *Sânihât-ül Arab*, s. 219.

⁷⁹ Naci, *Yadigâr-ı Avnî*, s. 46 v.d.

⁸⁰ Naci, *Mehmed Müzaffer Mecmuası*, s. 71 v.d.; Naci, Ziya Paşa ile Arap ve Acem şâirlerinde müşterek fikirleri gösteren birçok misaller daha vermiştir (*Hikem-ül Rifa't*, İst., 1304, s. 18 v.d., 45; *Sânihât-ül Arab*, s. 29, 38, 239, 441, 40, 380, 391).

dan daha ileri düşündüğünü, muhitinin te'sirinden kurtularak her güzel şeyin Garb edebiyatına ait olmadığını, birçok mefhumların muhtelif milletlerde müşterek olduğunu, mukayeseli edebiyat çalışmalarına dayanarak isbat etmiş bulunuyor.

Muallim Naci, Sakız'daki memurluğu sırasında Kemal ile mektuplaşıyordu; bunlardan birinde on-onbeş yıldan beri ona intisap etmek iştiyakında olduğundan bahseder. Gıyaben tanıdığı Kemal'den aldığı iltifatlarla dolu cevap, Naci'yi çok sevindiği miştir; onunla halâ tanışmamış olmağı talihsizlik sayar; «*Kariben hâk-i pâye yüz sürmekle te'yid-i nisbet ve tecdid-i mefharet edeceğimi ün'id eylerim*» diyor. Daha sonraki mektuplarından Kemal'e kıırıldığı anlaşılıyor; kırgınlığını izhar sebebiyle Kemal'i de gücendirmiştir. Bunu, «*Fir'avn'a taklid ise hiç elimden gelmez; edebilsem Efendimiz'e taklid ederim. Hakikat meftunlarının en büyüğüne, bir küçüğünün hakikattir diye arz-ı hal etmesi bir kabahat soyılır ise, bunun mutlaka afvını niyaz eylerim. Bu afvı istirhama, yine biraderlik gibi büyük bir iltifata mazhar buyurulduğum için cesaret ettim*» cümlelerinden anlıyoruz⁸¹.

Kemal, Rodos mutasarrıfı iken İstanbul gazetelerinde artık yazılarını neşretmiyordu. *Tarık* gazetesine yazı göndermemesi, bu gazetesinin *Midilli Mektupları* başlığı ile aleyhindeki neşriyata atfedildi. *Terceman-ı Hakikat*'e duyduğu kinin, Naci'nin bu gazetesinin edebî kısmını idaresinden itibaren başladığı söylenir⁸². Bunların hakikate ne dereceye kadar uygun olduğunu bilmiyoruz; yalnız Naci *Kısm-ı edebî* sütununu idare ettiği esnada *Hitam-ı Acemî*, *Ed'da'î Kemal* müstear adı ile *Terceman-ı Hakikat*'e gazeller göndermiştir⁸³; mektuplarında Naci hakkında, *nünekkid-i vckar, edeten Terceman-ı Hakikat ve terzeban-ı belâgat olan hâce Naci* tabirlerini kullanan,

Nâci necât bulsun
Dâim hayât bulsun
Bâkî denir o nâma
Tâ erse cê hitâma

kıt'asını yazan Kemal, gazellerinin kısm-ı edebî sütununda neşrini ve

⁸¹ Naci, *Mektuplarım*, s. 268 v.d.

⁸² *Terceman-ı Hakikat*, nr. 1847, 11 Ağustos 1884.

⁸³ Namık Kemal'in, *Girmemişken kimsenin nûr-i nigâhı koynuna-Gizli girmiş dün gece zülf-i siyâhı koynuna* beytiyle başlayan gazeli, *Hitâm-ı Acemî* mahlası ile basılmıştır (Krş. Sa'deddin Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İnkılâp Kitabevi, 1941, s. 47). Ahmed Rasim, biz bunun Kemal'e ait olduğunu öğrenince dehal ezberlemiştik, diyor (*Muharrir-Şair-Edib*, s. 99 v.d.). Ali Kemal'in, Naci'ye nazire olduğunu kayidle, *Nûr-i didem, el'oman etmez misin atf-i nigâh-Göz göz etti sine-i zâr-î Kemal'i gözle-rin* beytini naklettiği gazel ise, (*Ömrüm, Peygâm*, ilâve 6, 2 Kânunisani 1320), Kemal'in şiirlerini ihtiva eden eserlerde yoktur.

tenkidini de istemektedir⁸⁴; fakat bu dostluk aynı samimiyetle, iyi niyetle devam etmemiştir; Naci, Ekrem Bey ile münakaşalarından sonra Kemal'in de aleyhindedir:

Böyle her dem ser-furûdan bâna kâsdin ey felek
Câh-ü ikbâlinde istikrâhî söylemek midir

beytini, kudema ağzını taklid ettiğine misal vererek, «böyle münasebetsiz kelimelerin bi'l-küllîye terki lâzımdır» der⁸⁵. *Vatan-yahut-Silistre* piyesinde İslâm Bey tarafından Zekiye'ye söylenen, «Sanki ömrümdе, gördüğüm, işittiğim, okuduğum, düşündüğüm ne kadar güzel şey varsa hepsi bir araya toplanmış da, bir insan çehresi olmuş, karşıma gelmiş idi» ifadesi, bir çehrede bütün güzelliklerin toplandığı ve tecelli ettiği tasavvuru söylenilmemiş veya az söylenilmiş birşey değildir. Şemsüddin Mağribî bunu,

چون نظر برخ زیبای تو می اندازم
حسن مجموع جهان در نظرم می آید

beytiyle «Senin güzel yüzüne baktıkça, dünyada ne kadar güzellik var ise, toplanıyor da gözümün önüne geliyor» tarzında ifade etmiştir⁸⁶. Kemal'in meşhur sözlerinden «*Âsar-ı edebîyeye zâde-i tabiat diyenler hafâya-yi kalbe ne büyük bir vukuf göstermişler; her müntesib-i edebîn vicdanına müracaat ederim: İnsanın yazdığı şeyler, sevişte evlâdı ile beraber değil midir?*» cümlesini Naci, Kûşâcim'in,

و المرء یفتن باینه و بشعره
لاکن ذلک فته العلاء

beytinden muktebes zannolunan:

هرکسی بر شعر و بر فرزند خود مفتون بود
کرچه آن فرزند زشت و شعر نا موزون بود

meşhur beytinden alınmış gösterir⁸⁷.

Naci, Kemal'in şâir Nevres'e hiddetinin, *Ne hâsıl ehl-i vezne tumturâk-ı killk-i Nâmık'tan* mısraını yazmasından ileri geldiği fikrindedir. Kemal'in tenkidlerine «*Asrımızda birtakım adamlar görülüyor ki, izhâr-ı kemal davasında oldukları hâlde, meydana koydukları âsar ile isbat-ı noksan ediyorlar; meydana hiçbir eser koymadıkları halde izhâr-ı kemal davasında bulunanlar yine başka..*» yolunda ta'rizden

⁸⁴ Kemal'in el yazısından istinsah edilmiş olan bu iki mektubu, hiçbir yerde neşr edilmemiştir.

⁸⁵ *Meemua-i muallim*, Mekteb-i hukuk Derslerinin Hulâsası- 18, İstırad, nr. 5, 28 Teşrinievvel 1303.

⁸⁶ Naci, *Mütercem*, s. 25.

⁸⁷ *Sâniha't-ül Arab*, s. 354.

sonra, «Bir zamandanberi Fransız mukallidliğine yelteniyoruz; fakat bilmem niçin, mübâhasat-ı edebiyede dahi Fransızlar'a peyrev olmağa çalışmıyoruz. Demek oluyor ki biz -Muhakkiklerimiz duymasınlar-taklidin yolunu bilmiyoruz» cümleleri de mânalıdır⁸⁸. Kemal'in Nevres hakkındaki bazı fikirlerine iştirâkle beraber, arandığı takdirde her şâirin eserinde mânasız bâzı beyitlerin bulunabileceğini de, tertip ettiği bir fikra dolayısıyla anlatır⁸⁹.

Naci, taşradaki memurluğunu müteakip İstanbul'a dönünce, Şinasi ve Ziya Paşa vefat etmişti; Namık Kemal ise, Rodos'ta daha sonra Sakız'da mutasarrıf bulunuyordu; neşriyat sahasından çekilmişti. Bu itibarla Naci, her üçü hakkındaki fikirlerini kaydederken oldukça mu'tedil bir ifade kullanmış, Recaizâde Ekrem'in her vesile ile medhettiği Abdülhak Hâmid'e dair neşriyatında ise daima menfidir. *Terceman-ı Hakikat*'te, Hâmid'in *Sultan Selim-i evvel Türbesini Ziyaret* adlı meşhur şiirini basmakla beraber, *Zincir ile bağlı bir küçük kız* manzumesi ile, bir gazelini neşretmemiştir⁹⁰. Biraz bu yüzden, biraz da Ekrem Bey'in tesiri ile, ilk zamanlarda az-çok mübalâğalı bulmasına rağmen Naci'nin şiirlerindeki selisliği takdir eden Hâmid, «*Ateş-pâre'yi görmedim; Şerare'yi göreceğimi de bilemem*», *Zemzeme* III. mukaddimesi «*Hakkında Naci'nin bir humhuma çıkarması lâzım mı idi?*» der; onu *Terceman-ı hakikat*'de çıkan ve *Talim-i Edebiyat*'a alınan birkaç şiiri ile tanıdığını, şiir kitaplarını görmediğini, *Demdeme*'nin neşirini mânasız bulduğunu ifade eder⁹¹.

Recaizâde Ekrem'i, Hâmid'e dair hükümlerinde bitaraf bulmayan, kendi şiirlerinden birini Hâmid'in diye R. Ekrem'e gönderse derhal takdir olunacağını, Hâmid'in yeni tarz ve en güzel şiirlerinden biri Naci'nin, diye R. Ekrem'e gösterilecek olsa tezyife kalkışacağını yazan⁹² Naci'nin *Mecmua-i muallim* v.b. yerlerdeki neşriyatı da, Hâmid'i tahkir eder mahiyettedir: *Divaneliklerim*'deki, «*Asıl bahtiyar o şâirdir ki, meydanda böyle bir nişane-i müteşâireyeti bulunmaya*» cümlesini, ki edatının kullanılışına misal vermek bahânesiyle kasden neşretti⁹³; yine bu eserin, «*Vaktiyle kimbilir ne kadar ma'kûl ve münte-*

⁸⁸ Naci, *Mehmed Muzaffer Mecmuası*, s. 42 v.d.

⁸⁹ *Mecmua-i muallim*, Mekteb-i sultanî Derslerinden, 15, İstitrâd, nr. 29, 13 Nisan 1303.

⁹⁰ Bu makalemizin 22 nci notunda bu hususta izah verilmiştir.

⁹¹ Abdülhak'ı Hâmid, *Mektuplar*, I, s. 78, 138-41. Hâmid'in mektubunda kaydedtiği beyit, *Hacle* mukaddimesine de alınmış, *Hacle*'de aynı ifadenin ihtiyar olunduğu izah edilmiştir (*Hacle*, İst., 1303, s. 7).

⁹² *Demdeme*, İst., 1303, s. 36 v.d.

⁹³ *Mecmua-i muallim*, 17, 20 Kânunisanî 1305.

hap bildiğim bu şiirleri ahiren gözden geçirdiğimde, hepsine bir nâm vermek kabilinden olarak Divaneliklerim 'demek icap etti' cümlelerini de içine alan mukaddimesini, *Terceman-ı Hakikat*'de, hem de ilk sahife bastı⁹⁴.

Hâmid, *hâl var, mekal var* tarzında kafiyelele devam eden gazelin Kemal'e ait olduğunu zannederek, bundan, ona yolladığı bir mektubunda da bahsetmiştir; bu yüzden çok hiddetlenen Kemal, 5 Temmuz, 1879 tarihli cevabında sert bir ifade ile, «*Hâl var, mekal var gazelin nasıl olup da benim zannediyorsun; neresinde bir kelime gördün ki, benim yazdığım şeylere benzesin! Ey Nâmık-ı bî-çâre bu esrarda ne hâl var mısraı, benim sözüme benzer şeylerden midir? Haydi zihafılarını afvedelim; ben ömrümde esrarda ne hâl var kadar bir hezeyan söyledim mi? Virân olası hânede evlâd-ü iyal var fikrine düştüm mü? Gazelde ma'hud, yâni güzel vasfıyla tarif ettiğin ma'hud zihafılarından başka kusur görmemişsin de, onun için bana ait olabilmesinde şüphe etmişsin. Subhane men tehayyere fi sun'ihil ukûl.. Esrarda ne hâl var budalalığı, bir dilberin çehresindeki hallere benzer mi? Fikrimden dolayı kıyamet kopmaz a diyorsun. Kopar, hattâ o kadar kopar ki, tarziye isterim. Yazdığım şeyler fena olabilir; fakat hezeyan söyleyemem. Ne hummaya mübtelâyım; ne tımarhanedeyim. Ey Nâmık-ı bî-çâre bu esrarda ne hâl var mısraı benim olacak.. A, Ayıp!..» der⁹⁵. Naci, Kemal'in bu cümlelerini, Hâmid'in ismini zikretmeksizin, «*Temyiz-i şâiranesine i'timad-ı kâmilî olduğunu ilân buyurduğumuz bir zatın dahi, o gazeli kendisinin olmak üzere telâkki etmek gibi bir safvet göstermesi üzerine irad eylediği şu tahmikiyatı Mecmua-i Ebüzziya'da görmüş idik*» kaydı ile neşrettikten sonra, «*Maazallah, Kemal'in nesri Boileau'nun nazmından daha dehşetli! Artık bî-çare muhatabın ne hale geldiğini görmeli*» diyerek, Hâmid'in bu gafletini bir kerre daha yüzüne vurur; Kemal'in bu gibileri şımartacak derecede teşvikatını da yazar⁹⁶.*

⁹⁴ Nr. 2241, 11 Kanunuevvel 1885.

⁹⁵ Sazşâiri Derdli'ye ait olan bu gazel, Prof. Fuad Köprülü'nün *Türk Sazşâirleri Antolojisi*'nde de mevcuttur; müellif, bahis mevzuu gazelin Kemal'e ait sanılması dolayısıyla «*Mahlâsı Nâmık Kemal'e isnad edildiğini ve hattâ Hâmid'in bile buna inandığını gösteren bu mektup, Kemal'in bundan ne kadar sinirlendiğini de anlatmaktadır. Hiç şüphe yok ki Kemal, bu sinirlenişinde çok haklıdır; Hâmid'in, bu kadar kasurlu ve bozuk bir şiiri, nasıl olup da Kemal'e ait zannettiğini anlayamıyorum*» diyerek, Kemal'i haklı bulur (İst. Kanaat Kitabevi, 1940, III, s. 650, 697). Kemal'in bu mektubunun tam metni, önce Ebüzziya Tefvik tarafından basılmıştır (İzablı ve tenkidli tab'ı için bk., F. Abdullah, *Nâmık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Ankara-Güneş Matbaası, 1949, s. 86-106).

⁹⁶ Naci, *Mehmed Muzaffer Mecmuası*, s. 51 v.d.; *Mecmua-i Muallim*, geçen nüshalarda munderiç makalenin maba'di, nr. 20, 10 Şubat 1303.

Naci, bir Arap atasözünü izah için söz gelişi naklettiği bir fıkra dolayısıyla *Hacle'*ye, bu vesile ile Hâmid'in içinde bulunduğu gaflete temas eder. Bu fıkraya göre, Araplar arasında bönlüğü ile meşhur Malik'i, biraderi evlendirmek istiyordu; bir hayli aradıktan sonra Nevvar adlı bir kız bulmuştu. Düğün evi olacak hâne süslenerek, gelin köşeye oturtuldu. Sa'd, kardeşi Malik'i evin kapısına kadar getirdi; fakat Malik bir türlü içeri girmiyordu. Kapının önünde bir zaman böyle uğraşıldıktan sonra, dâimi bir budalalık içinde yaşayan damadı nihayet gelinin yanına götürbildiler. Malik, na'linlerini ayağından çıkarıp bileklerine takmıştı. Gelin yere koymasını söyleyince, onları bileklerle daha güzel hıfzeder mânasına gelen *ساعد ای احرز لها* cevabını verir. Bu mesel ihtiyatlı olmaktan dem vurduğu halde, gafilcesine hareket eden bir adam hakkında söylenen bir atasözüdür. Naci bu fıkraya, «*Münderecat-ı Hacle'den ma'hud*,

Siz bir meleksiniz ki bu ifrîte düştünüz

Âdem sanıp da kendinize vermeyin te'ab

beyti, lisan-ı Mâlik'ten söylenmiş gibidir» cümlesi ile nihayet vermekle, Malik'le Hâmid arasında bir münasebet bulur⁹⁷.

Naci'nin bir başka yazısındaki, «*Teceddüd tarafdarı sayılan nevzuhur ediblerimiz, tarz-ı cedid-i edebin neden ibaret olduğunu bir türlü anlamamakta olduklarından, tarz-ı atik tarafdarları, bunun Avrupa terakkiyatı velvelesinin bâzı ezhan-ı zâifeye ilka eylediği evhamdan başka birşey olamayacağına hükmediyorlar. Bu davaya meselâ tarz-ı cedid-i şi'rînin muhter'i olmak üzere meydana çıkan bir zatin, muahharen neşrettiği bir eserde, evvelden yazmış olduğu diğer bir eserin ehemmiyetinden bahsettiği sırada, Bu küçük kitabın, şi'rimize ne büyük bir inkılâp getirdiği üdebamızın malûmudur. O kitabın delâleti ile bu günkü tarz-ı garbî-i şi'rîden en evvel mes'ûl olan müellif ise, bu müellif-i acz-i mu'tereftir*» dedikten sonra, «*Bir adama siz yahud sen demek beyninde ne kadar fark varsa, eski şiir ile yeni şiir beyninde o kadar fark vardır*» ifadesini kaydettiği ve kim olduğunu açığa vurmadığı müellifin Abdülhak Hâmid olduğunu, bu cümlelerin *Hacle* mukadimesinde mevcudiyeti gösterir. Naci bu satırlarıyla yeni tarz denilen şiirin bir vehimden ibaret olduğunu, bunun mahiyetini esasen kendilerinin izah edemediklerini, Hâmid'i fikir bakımından zaif bulduğunu da anlatır⁹⁸. *İrca'-i nazar* adlı manzumesindeki,

⁹⁷ *Sâniha't-ül Arab*, s. 860 v.d.

⁹⁸ *Mecmu'â-i muallim*, geçen nüshalarda münderiç makalenin devamı, nr. 22, 24 Şubat 1303. Hâmid, *Hacle* mukaddimesini, Naci ve tarafdarlarının hücumlarına cevap olarak yazmıştır. Bunu, Recaizâde Ekrem'e yolladığı 19 Nisan 1302 (1886) tarihli mek-

Derler sana bir fırka edibân-ı sebük ser
 İcâz budur, bak ne demiş şâir-i ekber
 Ulviyeti seyret, bu ne üslûb-i müşa'şa'
 Olmaz mı desem ebr-i şafak bir kıza bürka'
 Monşer buna denmez mi jeni etmeli insâf
 Hurşîd ile hem-şa'şa'a, mehtâb kadar sâf
 Pardon size arz eylediğim sehv-i lisandır
 Dersem ki hatâ eylemedim bunda, yalandır
 Mehtâb kadar sâf demek böyle beyâne
 Fikrimce olur doğrusu pek sâde-dilâne
 Sen dinlendiğin anda şu mudhik kalimâtı
 Başlarsın eba' etmeğe bir münhec-i âti
 Elfâzına baksan bu sözü, kâidesizdir
 Mânâsına baksan o dahi fâidesizdir
 Üslûb-i frengâne deyip halt-i kelâme
 Yazmakla ne olmuş bir-iki safсата-nâmê
 Üslûb-ı cedîd'i biliriz, şîvesi şeydir
 Üttâdesi meynûş ise dâ, düşmen-i meydîr
 Lâfzında galat çokca isê tarz-ı nevîn'dir
 Mânâsı dahî yoksa, var a, sihr-i mübindir
 Divânece sözler mi demektir edebiyat
 Âsâr-ı terakkî diyoruz biz buza, heyhat
 Sen her ne desen anlar ederler yine israr
 Artık o zamsın başlamalı gülmeğe nâçar

beyitleri⁹⁹, Hâmid hakkında bir hicviye sayılabilir. Bu beyitlerinde bâzan Hâmid'in üslûbunu da taklid eden Naci, şâir-i ekber, ulviyet, divanece sözler; garp dillerine ait kelimeler kullanmak, lâfza ehemmiyet vermemek ifadeleri ile, Hâmid'i kasdetmektedir.

tubundaki, «Ben kendi aczimi, haddimi ve edebiyata olan hizmetimin ne kadar nâciz olduğunu bilirim: lâkin yukarıda dediğim gibi Naci'lere, Hacı'lara, bilmem necilere mukabil çünkü bunlar bizi takdir etmemekle iktifa etmeyip, tahkire de ictira ettikleri içingönlümde bir fahrîye yazmak arzusu peyda olduğundan, o arzunun birgün büsbütün izharını müntec olacak bâzı mukaddimat ile, ora-sıra haddimi tecavüz ediyorum. Hacle mukaddimesi bu kabilden bir hareket olarak, edepsizlerin başına vurmak istedim ki, kendilerinin bildiği yalnız edepsizlikti.; edebiyat bize oittir. O mukaddimeye tutuldukları için, Makber mukaddimesini muahaze ettiler. Sekerat-ı mevtime güldüler; evet, Makber'e güldüler; çünkü Hacle onları ağlatmış idi. Ben o gülmeleri duymam, ileride bir fahrîye daha yazar ve daha ziyade canlarını yokarım. Sen de öyle yaparsan, büsbütün çıldırır!» cümleleri anlatır (Mektuplar, I, s. 306 v.d.).

⁹⁹ İrca'-i nazar, Te'avün-i eklâm mecmuasında, «Mecmuunu iki yüz kadar beyit teşkil eden birkaç manzum parçadır ki, ekser ebyatı tarihe müstenid bâzı vukûat:ı ibret-bahş ihtar eyler» notu ile neşredilmiştir (nr. 1, 4, 9, 10, 24 Temmuz, 28 Ağustos 1302).

VI
Muallim Naci Peykleri
ve

Naci'nin Ölümünden Sonra Devam Eden Münakaşalar

Naci, Ekrem Bey arasındaki münakaşanın neticelerinden biri de, o devir gençlerinin iki gruba ayrılmasıdır. Eserleri edebî kıymet itibarıyla vasatı aşmayan Menemenli Tâhir, Ali Ferruh¹⁰⁰, Abdülhalim Memduh¹⁰¹, Mehmed Rüşdî, Mustafa Reşid, Tepedelenli Kâmil, Ahmed Reşid v.s. gençler, her yeniliğin mümessili olarak Namık Kemal, R. Ekrem ve Hâmid'i tanırırlar; eserlerinde onların tesirinde kalmış, aleyhlerinde neşriyatta bulunmamışlardır. Naci tarafını tutanlar arasında da, eserlerinin keyfiyeti bakımından vasatın üstüne yükselebilen bir şahsiyet yoktur; fakat kemiyetçe, R. Ekrem taraftarlarına göre daha üstün

*Sezar, Keykâvus, Kristof Kolomb, Temürleng, Murad I., Fransa v.b. kısımlardan ibaret olan bu uzun manzumenin tam metni, Naci'nin matbu' şiir kitaplarında yoktur. Bâzı kısımları, başlıklar ilâvesiyle, ölümünden sonra Yadigâr-ı Naci'de basılmıştır (s. 46-53). Ali Kemal, Ekrem Bey'in beğenmediği İrca'-i nazâr'dan naklettiği ve Murad V.'in tahttan indirilmesini anlatan,

Bir kûşede mahkûm ediyor dâveri dâver
Bir kûşede ma'dûn ediyor dâderi dâder

beytinin, Naci'nin fikir ve siyaset sahasındaki cesaretini gösterdiğini, Murad V.'in cinnetinden bahsedildiği bir sırada neşrettiği,

Lâyuk mı ki sultân-ı cihânım diye insan
Her tavrı ilē cinnetini eylesin ilân

beytini, Yıldız'ın mecnunane halleri, hareketleri her tarafta söylenildiği bir devirde Te'avün-i eklâm'da görünce, ezberlemiştik» diyor (Peygam, ilâve 15, Ömrüm, 3 Şubat 1929).

¹⁰⁰ Ali Ferruh (1865-1904), Naci te'sirinde gazeller yazmakla beraber (Muallim, s. 295, Berk mec., s. 41 v.d.),

Gâhî olurum Zemzeme-i ra'd ile dilşad
Eyler beni irşad
Gâhî de eder Demdeme-i nefha-i şüban
A'sabımı vîran

kit'asında görüldüğü gibi R. Ekrem taraftarıdır (Nokta mec., nr. 2, 2 Ağustos 1902). Mizahî manzumeler de yazmış (Gülşen mec., nr. 5, 27 Şubat 1901). Paris'te bulunduğu sırada Servet-i Fünun'a bâzı makaleler yollamış (I, nr. 12-14, 16, 17, 26; 45, 50-52) tır ve Servet-i Fünun muharrirlerinin tuttuğu yolu tasvib etmiştir (Halid Ziya, Kirk Yıl, V, s. 58, 165). Şiirlerinde, bilhassa Hâşenk adlı trajedisinde Hâmid'in Eşber'inin te'siri hakimidir (İst., 1303). Hakkında daha fazla bilgi edinmek için bk., M. Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, III, İst., 1932, s. 408 v.d., Ahmed Rasim, Muharrir-Şair-Edib, s. 102, 150 v.d., Ali Kemal, Ömrüm, Peygam, ilâve 17, 56-13, 24 Şubat 1929, 6 Teşrinisani, 1935.

¹⁰¹ Abdülhalim Memduh (1868-1905), manzumelerini R. Ekrem taraftarlarının çıkardığı mecmualarda neşretmiştir (Kemal'in Lâzımsa redifli gazeline nazire, Gülşen, nr. 20, 3 Temmuz 1902, Kavus-i kuzeh, ayn. mec., nr. 26, 2 Teşrinievvel 1902, Gazel, ayn.

sayıdadırlar. Naci'nin ölümünden sonra da tesirini devam ettiren peykleri arasında bilhassa Şeyh Vasfî, Harputlu Hayrî, Mehmed Emin Hümayî, Ali Ruhî, *İkdam* gazetesi sahibi Ahmed Cevdet, Üsküdarlı Sâfî, Alaybeğizâde Naci, Ahmed Hamdi, Kör Hakkı, Üsküdarlı Süleyman Salim, Remzi Baba, Halil Edib, Andelib ve Müstecabizâde İsmet kayde değer.

Ahmed Rasim'in, «*Şayan-ı dikkât bir manzara.. Naci'yi görür-görmez Şeyh Vasfî'yi, Şeyh'i görür-görmez Naci'yi görmemek hemen ender vaki' olan hâlâtta idi; fakat Şeyh mürid, Naci şeyh idi. Tarikat-i edebiyede böyle bir becayişe her zaman bir imkân-ı tam vardır. Destârı ekseriya beyaz, fesi kulaklarda, orta boy, tıknaz, oldukça melih, esmer yüz, kestane karası gözler, müzellefin fevkinde bıyık sakal, sırtta cübbe, aba, ayakta potin, mest ve galoş, yuvarlanır gibi bir reftâr, Şeyh'in acemi bir fotoğraf tarafından alınmış timsalidir. Ekseriya neş'eli, mütebessim, Naci'yi sevmekte müfrit, aleyhdâranına merhumdan ziyade düşman görünürdü; hattâ vefatına kadar da böyle göründü. Muhaveratında da sevimli idi. Menemenlizâde, Ekrem Bey merhumân nasıl peyki idi ise, Şeyh de Naci'nin peyki idi*¹⁰³ diye tarif ettiği Şeyh Vasfî (1851-1910), ilk şiirlerini Naci'nin teşviki ile *Terceman-ı Hakikat*'te neşre başlamış, daha sonra onun çalıştığı *Saadet, Mürüvvet* gazetelerinde yazmıştır. *Fürûzan*'dan tefe'ül olunduğunu kayidle, yeni nesle Kemal'in ve Naci'nin nesirlerini örnek almayı tavsiye eden Şeyh Vasfî, şiirlerini de çok beğendiği Naci'nin, birçok gazellerini tanzir ve tazmin etmiştir; onunla müşterek iki manzumesi de vardır¹⁰³. Naci'nin *Terceman-ı Hakikat*'ten uzaklaştırılması sebeplerinden biri de, rivayetlere göre, Şeyh Vasfî ile sıkı dostluğudur;

Hukûk-ı ülfete Naci riâyet eyleyeni

Nasıl fedâ edelim âdemiyet öyle değil

beytini bu münasebetle yazdığı söylenir¹⁰⁴. Mehmed Celâl ile İbn-ül Emin M.K. İnal'ın aşağıdaki kıt'a ve beyti de, bu dostluğun ifadesidir.

mec., nr. 5, 27 Şubat 1301). Şiirleri için şu mecmualara bk., *Nahl-i emel*, nr. 3, 22 Mart 1302, *Hamiyet*, nr. 1, 17 Nisan 1302, *Risale-i Hâfî*, nr. 5-7, 10, 11; 8, 15, 22 Kânunisanı, 12 ve 19 Şubat 1303). Hâmid te'sirinde kalarak *Nâlân* adlı ve *Nesteren* gibi mukaffa vezinle bir trajedisi de vardır (*Nokta mec.*, nr. 2, 2 Ağustos 1302). Daha fazla bilgi edinmek için bk., Ahmed Rasim, *Muharrir-Şair-Edib*, s. 150 v.d., M. Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, V, 1938, s. 928 v.d., *Kırk Yıl*, II, s. 35 v.d., 39, 47, 96, 157, III, s. 26 v.d.

¹⁰² *Muharrir-Şair-Edib*, s. 126 v.d.

¹⁰³ Şeyh Vasfî, *Cezebât*, İst., Mihran Matbaası, 1302, s. 6, 20-25, 27, 29, 33, 37, 42, 44, *Hazine-i Fünun mec.*, nr. 39, 24 Mart 1310, *Muallim*, s. 59, 105, 161-2, 192, 204, 228, 292, Şeyh Vasfî, *Muhâdarât*, İst., Karabet Matbaası, 1218, s. 14, 62, 66, 71.

¹⁰⁴ Ali Kemal, *Ömrüm, Peygam*, ilâve 47-4, Eylûl, 1335.

Şeyh Vasfî gibi bir câhili takdîr_eyler
 Bu kadar ilm-ü fazîletle Muallim Nâci
 Bir edîbi bir edebsizle görünce hem-dem
 Bütün erbâb-ı edeb olmalıdır da'vacı

Biri kesb-î edeb_eyler, biri îlân-ı kemâl
 Şeyh Nâci, ikisi birbirinin muhtâci

Naci'nin ölümünden sonra hakkındaki münakaşalar dolayısıyla *Ateş-pâre*'ye dair bir makale neşreden¹⁰³ Şeyh Vasfî, üstadının hatırasını ta'ziz maksadıyla, dağınık şiirlerini *Yadigâr-i Naci* adı ile toplayıp neşretmekle de, ona bağlılığını göstermiştir.

Naci'nin gazellerine nazire ve tahmisler yazan Harputlu Hayrî (1855-1910)'nin *İyd-i gariban* isimli şiiri de adı, az-çok mevzuu itibarıyla *Şâm-ı gariban*'a benzer¹⁰⁷. *Terceman-ı Hakikat* sütunlarında şiirleri neşredilen, Aşkî ve Hümayî mahlâsını kullanan Mehmed Emin (1862-1884) de Naci'nin takdir ettiği gençlerdendir. Onun vakitsiz ölümü üzerine,

Şîrin gibi âlî idin_ey fahr-i edîban
 Cennette de şâirler_ile gurfe-nişîn_ol
 Dünyâda edeb nâmını andıkça lisanlar
 Ta'zîm_ile tekrâr_olunur nâmın emîn_ol

kıt'asını yazan Naci'nin teşviki ile şiirleri *Neubaharım* adı ile kardeşi tarafından neşredilmiş (1834), şairimizin bir mukaddimesini de ihtiva eden bu eserdeki gazeller Rıza Nurî tarafından tahmis olunarak, *Tahmis-i Neubaharım* ismiyle basılmıştır (1890)¹⁰⁸.

Mehmed Emin'e Hümayî mahlâsını veren Ali Ruhî, ise, Naci'ye hemen hemen Şeyh Vasfî derecesinde bağlı bir şairdir (1853-1900). Ahmed Rasim'in asabî ve hoş-gû diye vasıflandırdığı Veys Paşazâde Ali Ruhî, «*Yüzündeki Bağdad çibânının enli nedebeşi, sakalının bir kısmını kazınmış, yanığının bir kısmını yiyip çökertmiş olmakla beraber, vechen yine sevimli idi. Birgün Gülşen nüshalarından birinde münderiç armudî dizilmiş bir manzumeyi görüncü, bunlar şâir değil, manav diyerek cümlemizi güldürmüştü*» diye bahsettiği, inşad tarzı hakkında da bilgi verdiği¹⁰⁹ bu şâirin de manzumeleri, *Terceman-ı Hakikat*'de Naci'nin çok takdîr-kâr ifadeleri ile basılmıştır. Şiirlerini muhtevî *Leme'at*'ın başında Naci'nin bir takriz mektubu ve kıt'ası bulunduğu gibi,

¹⁰⁵ M. K. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, II, İst., 1941, s. 1950.

¹⁰⁶ *Eşref* mec., nr. 15, 1325.

¹⁰⁷ Ali Kemal, *Ömrüm*, *Peyam*, ilâve 74-4, 4 Eylül 1335; Harputlu Hayrî, *Hâtıra-i ahd-i şebâb*, İst., Matbaa-i Osmaniye, 1302, s. 23, 25-6, 42.

¹⁰⁸ M. Kemal İnal, *ayn. esr.*, IV, İst., 1937, s. 659 v.d.

¹⁰⁹ *Ayn. esr.*, s. 103, 198.

Ali Ruhî'nin de Naci hakkında iki kıt'ası vardır; bunlardan sonuncusu, Naci'nin, Ahmed Midhat'ın kızı ile Beykoz'da Akbaba çiftliğindeki düğünü münasebetiyle yazılmıştır¹¹⁰:

İlm bir bahrdır ki tūfan-hîz
Şîr-ü inşâ o bahrin emvâci
Sanki endîşedir sefine ana
Nüh'tur ol sefinede Nâci

Bu kasr-i dil-pezîrde Nâci-i nüktedan
Olduysa çok mu sâlik-i işri peyamberin
Olmaktadır 'arâ'is-i mânâya haale-gâh
Her beyti bir düğün evidir ol sühanverin

Ahmed Midhat'ın, Naci ile beraber gazetesinden uzaklaştırdığı Ahmed Cevdet, Naci'ye hayranlığını, *İkdam*'da çıkan *Edebiyat-ı Milliye Tedrisi* başlıklı makalesinde, bizde edebiyat-ı osmaniye tedris eden ilk muallim olarak Naci'yi göstermekle ifade etmiş, bu yazı üzerine Naci'nin edebiyat değil lisan muallimi olduğu, eserlerin ruhu üzerinde durmadığı, ilk edebiyat mualliminin R. Ekrem bulunduğu hakkında bâzı neşriyat yer almıştır¹¹¹.

Naci'yi bilhassa *Terceman-ı Hakikat*'te çalıştığı sırada tanımış olmak, onunla görüşmek, eserlerin başında takrizlerine yer vermek bir tefahür vesilesi oluyordu; Üsküdarlı [Sâfi (1862-1901)'nin *Cidâl-i Sa'dî bâ Müdde't* adlı ve Şirazlı Sa'dî'nin *Gülistan*'ındaki bu başlığı taşıyan kısmın nazmen tercemesinden ibaret eserinin başında da Naci'nin bir takrizi vardır¹¹². Addülkerim Sâbit, Naci peykleri arasına sonradan dahil olmuştur (1863-1913). Menemenli Tâhir'in akrabası olan Sabit Bey, «*Hem tarz-i kadim, hem de geni yolda şiir söylerdi. Naci'nin pek meftunu, mahmîsi idi. Sabah-ı inşirah ünvanı ile bir mecmua-i eş'ar neşreylemiştir. Midhat Efendi, Naci'yi o gazeteden çıkardığı sırada bu genci de hırpalamıştı*»¹¹³. Naci, *Terceman-ı Hakikat*'den ayrıldıktan sonra *İmdâd-ül Midâd* mecmuasını Abdülkerim Sabit'le birlikte çıkarmıştır. «*Muallim'in diğer bir peyki, bir peyk-i mümtazı da Alaybeğizâde Naci (1854-1920) idi. Bu zat, Bâb-ı seraskerî memurlarındandı. Trabzon eşrafından bir zat olup, Naci devri geçtikten sonra*

¹¹⁰ *Muallim*, s. 11, 36, 239; *Leme'ât*, İst., Mihran Matbaası, 1302, s. 25, 36-7.

¹¹¹ Ali Kemal, *Üstad Ekrem ve Muallim Naci*, *Peyam*, ilâve 37, 22 Mayıs 1330.

¹¹² Ahmed Rasim, *ayn. esr.*, s. 115. Naci'nin, birçok eserlerin başında takrizleri vardır; metrûkâtı arasında, *Mecmua-i Tekariz* adlı basılmamış bir eseri bulunduğunu İsmail Safâ kaydeder (*Muhakemât ı Edebiye*, İst., 1329, s. 38).

¹¹³ Ali Kemal, *Ömrüm*, *Peyam*, ilâve 47 4, 4 Eylül 1336. Naci'nin manzumelerini tahmis ve tesdis suretiyle yazdığı *Selimiye* ile *Lisan-ı Fatih*'ten adlı şiirleri *İmdâd-ül Midâd*'da neşredilmiştir (s. 261, 264).

bir daha matbûata görünmedi diye bahsedilen bu şâirin de, Abdülkerim Sabit gibi, Naci'ye birçok nazireleri vardır»¹¹⁴. Naci peyklerinden Ahmed Hamdi Efendi (1850-1916) ise, «Cidden vüs'at-i karîhaya malikti; Muallim'in hattâ günü gününe, tahmis etmedik bir gazelini bırakmazdı. Bu sebebe mebnî Hamdi-i muhammis lâkabını almıştı. Sonraları Naci ona Ünvânın olsa hikmeti var: Nâzım-ül hikem tevcihinde bulunmuştu»¹¹⁵.

Ahmed Rasim'in, «O kevkebe-i şuara arasında oldukça mühimleri de vardı; bunlardan Üsküdarlı Salim Bey'i unutmayalım. Nazik, halûk, her mânası ile centilmen bir zattı. Dâr-üş-şafaka'da kitabet hocalığı ettiği sırada tanışmışım. Zarifçe, kıranta, âdeta çıtıptı idi. Nezaket-i hâlini,

Ne halktan incinelim biz, ne halkı incitelim
Ne diltikârımız olsun, ne diltikâr olalım

beyti ma'ruftur» diye tanıttığı Üsküdarlı Salim (1844-1894)'den başka, Remzî Baba (Ölümü: 1889) da Naci hayranlarından. Nuri Şeyda, ona Naci'nin bâzı gazellerini okuduğu zaman, irticalen,

Ey mülûk-î sühanin gevher-i tâci Nâci
Remz i ilm-ü edebin-nür-i serâci Naci
Gâybtten kutb-i zamâni soruverdim nâgâh
Gûşumâ hâtif-i gaybî dedi Nâci, Nâci

kıt'asını söylemiş¹¹⁶, bununla Naci'yi devrinin en büyük bir şairi tanıdığını anlatmıştır. Harputlu Hayrî ile müşterek şiirleri de mevcut olan Halil Edib'i de Naci'nin yakın peykleri arasında sayabiliriz¹¹⁷.

Halid Ziya'nın, «Şirde Muallim Naci'den sonra müridi ve peyrevi Şeyh Vasfî de ortadan çekilince mühâcim kafilesinin başında asıl ismi Faik Es'ad olan Andelib ile Müstecabizâde İsmet vardı ki, her ikisi de bizlerle şahsî münasebata girişmekten daima uzak kalmışlardı. Kudâma edebiyatına vâkıf ve onunla iliklerine kadar yuğurulmuş olan bu iki şâir, an'anelere mutaassibâne bir meclûbiyetle sadık kalmakla beraber, lisan hususunda Muallim Naci'nin gösterebildiği kadar yeniliklere de cesaret ederler, fakat Şark'tan gözlerini çevirmeye afvedilmiyecek bir günah nazarıyla bakarlardı. Lisanda ve nazımda kuvvetleri ne kadar teessüf edilir ki bir taassup neticesiyle tamamen menfi kalmış ve kuvvetleri daha ziyade teessüfe değer ki müsbet olarak

¹¹⁴ Ali Kemal, *ayn. yer.* Şiirleri için bk., *Muallim*, s. 107-8, *İmdâd-ül Midâd*, s. 56, 101, 146, 185, 230, *Berk mec.*, s. 163, 197, 228.

¹¹⁵ Ali Kemal, *ayn. yer.* Ahmed Hamdi'nin Naci'ye nazireleri için bk., *Muallim*, s. 81, 102, 155, 190, 269, 293, 313-4, 353, 357, 359, 374.

¹¹⁶ *Ayn. esr.* s. 126, 189-91; İ. M. Kemal İnal, *ayn. esr.*, c. VIII, s. 1418.

¹¹⁷ Ali Kemal, *ayn. yer.* *Muallim* s. 41, 116 v.d., *Berk mec.*, s. 58, 111, 141, 219, 228, 262.

ancak Garb'e teveccüh ve san'at telâkkisinde teveddüd hamlelerine karşı taarruz şeklinde isti'mal etmişlerdir» diye ¹¹⁸, Naci taraftarı oldukları için pek de lehlerinde bir ifade kullanmadığı Andelib (1873-1902) ile Müstecabizâde İsmet (1868-1917)'den başka ¹¹⁸ Ali Ulvi ¹¹⁹ ve Ali Kemal'i ¹²⁰, nazire ve tahmisleri bir mecmua teşkil edecek kadar çok olan Mehmed Celâl'i ¹²¹ de Naci peyklerine ilâve edebiliriz.

Buraya kadar saydığımız Naci peykleri arasında en genci ve şüphesiz en mümtazı İsmail Safâ'dır. İlk şiirini Dâr-üş-şafaka'yı bitirdiği sırada *Saadet* gazetesinde neşreden İsmail Safâ (1867-1901)'nın, bu şiirlerinden biri hakkında Naci:

Bu ikbâlinin hikmeti rûşenâdır
Saâdetsiz olmak Safâ nâ reyâdır
Neşîden ki bir zâde-î nev-edâdır
Sezâdır gören derse bint-üs-safâdır

kıt'asını yazmıştır; *Huzn-â-Safâ*'ya takrizine manzum bir teşekkürle mukabele eden Safâ, Naci hakkında *Muallim-i şuara* sıfatını kullanmış, onun gazellerini, *Şathîyat*'ını, Safâ ile kardeşi Vefâ arasında maşâare yolunda tertip ettiği şiirini tanzir etmiştir. *İmdâd-ül midâd*'da, *Mecmua-i muallim*'de birçok şiirlerine rastladığımız İsmail Safâ, sonraları *Servet-i fûnun* zümresine dahil olmuştur; Halid Ziya'nın «*San'at nazariyatında ve edebiyat telâkkiyatında bizlerden ziyade onlara yakın olmakla beraber, kendi meşreb ve mizacına tamamen tevafuk etmese bile, güzel ve iyi olan şeylere karşı fitri temayülü, kendisini onlara değil bizlere yaklaştırmıştı*» dediği Safâ, mânaca vazih, lisanen kusursuz şiirlerinde, kullandığı aruz kalıpları itibariyle de Naci peyklerinin en muvaffakiyetlisidir ¹²².

¹¹⁸ *Kırk Yıl*, IV, 75 v.d.; Ahmed Rasim, *ayn. esr.*, s. 112, 152, 198, 213 v.d.; 94, 106, 156 v.d.

¹¹⁹ Ali Kemal, *Ömrüm, Peyam*, ilâve 6, 2 Kânunisanî, 1329. Ali Ulvi'nin, *Berk* mecmuasında Naci'ye bir naziresi, manzum, mensur birçok yazıları neşredilmiştir (s. 235, 204, 268-9, 294).

¹²⁰ Ali Kemal ile Naci'nin münasebetleri hakkında bk.; *Ömrüm, Peyam*, ilâve s. 49-6, 18 Eylül 1335, *Mecmua-i Kemal*, nr. 1, Kahire, 1 Haziran 1901, Ali Kemal, *Üstad Ekrem ve Muallim Naci, Peyam*, ilâve 37, 22 Mayıs 1330. Şiirleri için bk., *Berk* mec., s. 244, 338, 359.

¹²¹ Mehmed Celâl (1867-1912)'in *Terceman-ı Hakikat*'te çıkan şiirlerinin bir kısmı *Muallim*'de mevcuttur (s. 287, 324). Eşerleri, bilhassa hususî hayatı hakkında Ahmed Rasim ve Ali Kemal'in verdiği malûmat kayde değer (*Muharrir-Şair-Edib*, s. 110, 132 v.d., *Ömrüm, Peyam*, ilâve 5, 26 Kânunuevvel, 1329).

¹²² *Huznâ Safa*, İst., Âlem Matbaası, 1308, s. 123, 125, 132, 200, 245-50, *İmdâd-ül midâd*, s. 143, 241, *Mecmua-i muallim*, nr. 5, 7 Eylül 1304, nr. 35, 25 Mayıs, 1304, Naci, *Sünbüle*, s. 26, 19 v.d. *Muhâkemât-ı edebiye* adı ile neşrettiği makale ve muahabelerinde ise, umumiyetle R. Ekrem'in müdafaa ettiği fikirler üzerinde durur.

Yukarıdanberi üzerinde durduğumuz şâirler, Naci'yi tanıyan, onun te'sirinde şiirler, nazireler yazarak hayranlıklarını ifade eden şahsiyetlerdir; o devre yetişenler tarafından Naci'nin peyki gösterilirler. Naci'nin yaşadığı ve ölümünden sonraki devre ait şiir mecmuaları tetkik edildiği takdirde, daha birçok şâirlerin, ona nazire yazdığı iftihar vesilesi saydıkları görülür: Diyarıbêkirli Abdülbakî (1866-1917)'nin gazellerinin çoğu Naci'ye nazire olarak söylenmiştir¹²³. Cemil adlı bir şâirin, nazire üç gazelinden başka bir tahmisi de vardır¹²⁴. Âsaf mah-lâsı ile şiirler yazan Damad Mahmud Paşa. Nigâr Hanım da Naci'nin bir gazelini tanzir ve tahmis etmiştir¹²⁵. Bunlara Hüseyin Hâşim'in¹²⁶, Cenab Şahabeddin'in kardeşi Ali Nusret'in¹²⁷, Yaşar Nezihe'nin nazirelerini de katarsak¹²⁸, Naci'nin ölümünden sonra da te'sirinin devam ettiği anlaşılır.

*

Naci, Garb edebiyatından ne yolda faydalanabileceğimize dair ileri sürdüğü fikirleri, bunların tatbikatı mahiyetindeki yeni tarz eserleri, muvaffakiyetli manzum tercemeleri, muhtelif edebî mes'elelere ait mülâhazaları gözönüne alınca, muasırlarına göre geri düşünceli değil, muhitinin te'sirlerinden kurtularak daha sâlim ve ileri düşünen bir şahsiyettir; böyle olmakla beraber, R. Ekrem'le münakaşaları, etrafında onunkiler gibi kuvvetli şahsiyetlerin değil, eskiyi devam ettirenlerin toplanması, münakaşaların neticelenmediği bir sırada vakitsiz ölümü, eski tarzın mümessili olarak öne sürülmesine, vefatından sonra da hü-cumlara uğramasına yol açmıştır.

27 Mart 1891 den itibaren fennî olarak intişara başlayan *Servet-i fûnun* mecmuası, bilhassa Naci'nin ölümünden, 1893 den sonra yeni neslin R. Ekrem'in etrafında toplanması ile edebî bir mahiyet alma-ğa başlamıştır. İlk eserlerinde Naci'nin te'sirinde kalmakla beraber,

¹²³ M. Kemal İnal, *agn...esr.*, I, s. 157.

¹²⁴ *Nazım ve Nesrimiz*, İst., Mahmud Bey Matbaası, 1305, s. 7, 10, 14, 22.

¹²⁵ *Âsaf Divanı*, Mısır tab'ı, s. 254, Efsus, Kısım II, İst., Ahter Matbaası, 1306.

¹²⁶ Bursalı Tahir Bey'in, Muallim Naci mektebinin mümeyyiz erkânından olarak kaydettiği Yenişehirli Hüseyin Hâşim Bey'in (*Osmanlı Müellifleri*, II, s. 490° v.d.), *Şehab* adlı şiir mecmuasında (Tâhir Bey'in eserinde bu kitabın basım yılı yanlış olarak 1315 gösterilmiştir) Naci'ye nazireleri mevcuttur (İst., Matba'a-i Ebuzziya, 1305, s. 31, 34 v.d., 38, 40, 42). Hüseyin Hâşim'in bu altı münzumesinden başka diğerlerinde de Naci te'siri hissedilir.

¹²⁷ Ali Nusret'in şiir kitabının adı da *Şehab*'tır (İst., Cemal Efendi Matbaası, 1306, s. 35, 36. Şeyh Vasfi'nin bir gazelinin tahmisi. s. 15).

¹²⁸ *Menekşe Demeti*, İst., Cihan Matbaası, 1331, s. 23.

R. Ekrem safında yer alan Tevfik Fikret¹²⁹ ve Cenab¹³⁰, Sezai¹³¹, Halid Ziya gibi şahsiyetleri bir araya getiren sebeplerden biri de hepsinin Naci'ye cephe almaktaki iştirâkleridir. Naci'nin, şiir ve nesirleri ile sade ve sağlam bir ifade şeklini bulan türkçe, *Servet-i fünuncular'*ın, bilhassa Cenab'ın şiirleri ile yabancı, alışılmamış birçok terkipleri ihtiva etmeğe başladı; bu şiirler biraz da Fransız senbolistlerinden nakledilen ve tam bir ifade şekli bulamayan mübhem fikirleri dolayısıyla, yeni münakaşaların açılmasına sebep oldu; şiirde bir gerileme olarak telâkkî edildi. Bu gibi şiirlerden bir mâna anlaşılmadığı hakkında ilk makaleyi yazan Ahmed Midhad oldu. 1 Mart 1313 (27 Mart 1898) de *Sabah* gazetesinde çıkan *Dekadanlar* başlıklı makalesinde, yeni diye ileri sürülen şiirlere dair fikirlerini, «*Biz lisanı sadeleştirtilim derken, bunlar bir kat daha berbâd ettiler. Bu ne lisan, bu ne ta'bir.. Veysi'ye, Nerkisi'ye rahmet okutuyorlar*»; «*Eskilerin yerine bir meta'-ı taze çıkarmak lâzım geldi. Anı da çıkarmağa çalıştılar ise de, anlaşılacak sûrette olsz mâhiyetleri görülerek beş para etmeyeceğinden, daha doğrusu o meta'a verilecek mahiyet bulamadıklarından, anlaşılmaılığı ana mahiyet ta'yin ettiler. Şiirlerinden vezni, kafiyeği eski şeyler diye çıkarıp attılar; yeni fikir için bu vezin ve kafiye esaretini tecviz etmediler. Anların yerine mânası âlf sözler koyabilseler!.. Öyle sözler bulmak, iktidara muhtaçtır*» cümlelerinden, vaktiyle Naci ile R. Ekrem arasındaki münakaşanın canlanmağa başladığı sezilir. Ahmed

¹²⁹ Fikret, Galatasaray sultanisinde talebe iken, Naci'nin de talebesi olmuş (Rıza Tevfik, *Tevfik Fikret*, İst., Kenan Matbaası, 1945, s. 22 v.d.), bir şiirini tahmis etmiş, hakkında *Üstad-ı suhanver* ta'birini kullanmış, birçok manzumelerini *Berk* mecmuasında neşretmiştir (s. 328, 50, 63, 154, 266, 315).!

¹³⁰ Drağman'da, Şeyh Vassî ile aynı mahallede oturan Cenab, bu vasıta ile Naci'yi tanıdı. Onüç-ondört yaşında iken yazdığı bir gazeli, Naci'nin idare ettiği *Saadet* (nr. 232, 3 Kânunuevvel 1885)'de basılmıştır ki, neşredilen şiirlerinin ilkidir; bu gazete hitaben yazdığı tezkiresinde, *şâir-i şehîr* diye vasıflandırdığı Naci'nin, *Saadet*'in edebî sütununu idareye başlamasından duyduğu memnurluğu anlatır; bu sırada Şeyh Vassî'nin ve Naci'nin şiirlerine yazdığı tahmis ve nazireler, bâzı mensûreleri *Saadet* (nr. 303, 351, 326, 3 Kânunusânî 1335, 6 Mart, 4 Şubat 1885)'de, *İmlâ-i-ül midâd* (s. 239 40)'da neşredilmiştir (Sa'de İdin Nüzhet Ergun, *Cenab Şehabeddin*, Güneş Matbaası, 1934, s. 6 v.d. 141, 133, 135). *Gülşen* ve *Sebat* mecmuasında R. Ekrem ve Hâmid'e nazireler yazan Cenab, *Nesr-i Naci ve Nesr-i şâir* adlı muahabesinde, tamamen Naci aleyhindedir (*Peyam*, nr. 1144, 9 Şubat 1922).

¹³¹ Sezai, R. Ekrem ile Hâmid'in yakın dostudur. Hâmid'in 5 Mayıs 1884 tarihli ve R. Ekrem'e yolladığı mektubundaki, «*Âteşpâre'yi görmedim; Şerâre'yi göreceğimi de bile ne'n Zınnımcı o âteş-zebân şâir'imiz, edebiyat âleminde bir yangın yapmak istiyor. Sezai'nin vakti olsa da, bir yıldırım çıkarsa ne âlâ olurdu*» cümleleri, Naci ile R. Ekrem'in münakaşaları sırasında. Sezai'nin Naci tarafını tutmadığını gösterir (Hâmid, *Mektuplar*, I. s. 141)

Midhat'e *Servet-i fûnun*'da Süleyman Nesib cevap vermiş, gittikçe büyüyen bu münakaşa mizahî bir mahiyet almış, Mehmed Celâl, Resimli *Gazete*'de çıkan *Edebiyat-ı cedide* başlıklı şi'rindeki,

Sen neredesin, ey şa'şa'a-i hazret-i Nâci
 Âfâk-ı edebten bize bahşeylediğin nûr
 İzhârediyor râh-i fazilette serâci
 Heyhât, o ışık ebr-i cehâlet ile meftûr
 Siz gittiniz ey şanlı hünerverleri dehrin,
 Bizler hezeyanlar, Dekadanlar'dan usandık
 Göçtü edebiyât-ı zekâperveri dehrin
 «Zira ki ziyan ortada, bilmem ne kazandık»

mısrâ'ları ile mânada vuzuhu, sağlam olmayan bir ifade arkasında mânânın da güzelliğini kaybedeceği fikrini müdafaa eden Naci'yi hatırlatır. 1898-99 yılına rastlayan bu münakaşalar, Abdülhamid devrinin başkısı, *Servet-i fûnun* muharrirlerinin neşriyata devam edememesi, aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden çabuk kapanmıştır¹³².

Bu tarihlerde, 1897'de, yine Muallim Naci dolayısıyla Halil Edib ile Hüseyin Cahid arasında da münakaşalara rastlarız. Bunun sebebi, Cahid'in Selânik'te çıkan *Mütalâa* gazetesindeki *Âsar-ı edelîye Ne Yolda Tenkid Edilir* başlıklı yazısıdır. Müellif bu makaleyi *Servet-i fûnun* muharrirlerine cephe alanların sık-sık Naci'den bahsetmeleri üzerine yazmış, Halil Edib, Naci'yi müdafaa yollu bir makale neşretmiş, *Malûmat* gazetesinde de, bu münasebetle Naci lehinde birçok makaleler çıkmıştır¹³³. Bütün bunlar, vaktiyle R. Ekrem ile Naci arasındaki münakaşaların, şâirimizin ölümünden sonra bile başka şekillere bürünerek, her ikisinin de taraftarları arasında devamını gösteren delillerdir.

Yine 1897'de, Said Bey'in *Galatât-ı terçeme* adlı eserinin 14 üncü cüz'ü münasebetiyle yazılan bir makalede, vaktiyle Ahmed Midhat'ın

¹³² Ahmed Midhat, *Dekadanlar, Resimli Gazete*, nr. 20, 21 Şevval 1313, 13 Mart 1312. Hüseyin Cahid Yalçın, *Kavgalarım*, İst., Tanin Matbaası, 1326, s. 119—180. *Servet-i fununcular'a* muhalif bulunan, bu sırada Naci taraftarları ile beraber *Musavver Malûmat* gazetesinde yazılarını neşreden Ahmed Rasim, muhalifi bulunduğu zümrenin, yazılarında bilhassa alışılmamış yabancı kelime ve terkipler kullanmaları aleyhindedir (*Musavver Malûmat*, nr. 119—121, 22 Kânunisanı, 5 Şubat 1313, *Leyâl-i ıztırab*, *ayn. mec.*, nr. 120, 29 Kânunusâni 1313); Hüseyin Cahid'in *Servet-i fûnun*'da çıkan *Edebiyat-ı cedide*, *Menşe' ve Esasları* makalesi münasebetiyle Ahmed Rasim'in Andelib'e hitaben yazdığı mizahî mektubu (*Ayn. mec.*, nr. 135, 21 Mayıs 1314); Halid Ziya'nın *Hizmet* gazetesinde Naci aleyhindeki neşriyatını hatırlatan bir yazısı (*Şehir Mektupları*, II, İst., 1329, s. 43). Ahmed Rasim bunlardan başka, karakterine çok uygun gelen mizah vâdisinde kaleme aldığı birçok diyaloglarında, fıkralarında, bilhassa Cenab'ın ve Halid Ziya'nın kullandığı teşbihlere, Hüseyin Cahid'in *Hayat-ı matbûat* adlı seri makalelerine de dokunmuştur (*Ayn. esr.*, s. 54, 77, 79, 82, 85, 94, 98, 100, 125, 150, 169).

¹³³ İzahat için bk., Hüseyin Cahid, *Kavgalarım*, Muallim Naci Gürültüsü, s. 19-33.

klâsiklerin tercemesini teklif, hattâ Corneille'in *Cid*'ini bu maksadla tahlil ve tenkid ettiği¹³⁴, klâsik eserleri tanımamızın faydası üzerinde durulmuş, Ahmed Midhat da bu vesile ile yine Naci mes'elesine temas etmiştir: «*Bizde klâsiklerin devri geçmek şöyle dursun, henüz hulûl etmemiştir*», «*Naci'yi Mes'ud'ı harâbâtılık'ten çıkarıp bir Racine, bir Corneille, bir Boileau yapmak için ne kadar emek sarflediğimi hususiyet-i ahvalimize vâkıf olan Şeyh Vasfî Efendi gibi bâzı yâran bilirler*». «*Koca bir lisanı öğrenerek, maksadı hakikaten anladığı zaman Zat-ün nitâkayn ve Ertuğrul'u yazmağa başladı. Maksadı osmanlıca trajediye bir yol açmaktı; muvaffak olamadı. Hazret, bunları yazdım amma, klâsiklere benzetemedim. Voltaire'in Henriade'ını taklid mümkündür; çünkü bir nev'i şehnâmedir; fakat Racine'in, Corneille'in trajedyalarını taklid mümkün olmayacak.. Biz henüz edebiyatın o devrine gelmemişiz; ne yapsak kaside çeşnisinden kurtulamıyoruz, dedi*» cümleleri ile, klâsiklerin tercemesi ile beraber, Naci mes'elesini de canlandırmıştır¹³⁵. Bu münakaşalar, aslında, kaidelere, lisanî hatâlara ehemmiyet vermeyen ve senbolistlerin te'sirinde şiirler yazan bâzı *Servet-i fünuncular*'a karşı alınmış bir cebheden başka birşey değildir.

Naci'nin teşvik ve takdirlerine mazhar olan İsmail Safâ da, bu esnadaki neşriyata, *Muallim Naci'ye Dair Küçük Bir İntikad* adlı makalesi ile iştirâk etti; «*Şu sırada lehinde, aleyhinde olarak kendisinden çokça bahsedilen Muallim Naci'den, biraz da ben bahsedeceğim. Bu salâhiyete kendimi herkesten ziyade malik bulurum. Bir kerre müşari-leyhin âsâr-ı matbûa-i nazmîyesi sanırım herkesten ziyade mahfuzumdur. Sonra da kendisinin şübbân-ı edeb içinde herkesten ziyade teşvik ve iltifatına mazhar bulunmakla müftehirim. Serlevha-i şübbân-i üdebâ vasfının nâm-ı nâcizime izafetini, merhumun metrûkât-i kalemîyesinden*

¹³⁴ Ahmed Midhat'ın *Cid'in Hulâsası* adlı seri makaleleri *Terceman-ı Hakikat*'te basıldıktan sonra, kitap halinde de neşredilmiştir (İst., 1308).

¹³⁵ Ahmed Midhat, *Müsabaka-ı Kalemîye, İkrâm-ı Eklâm, Musavver Malûmat*, nr. 99, 4 Eylül 1313. Ahmed Râsim, *Klâsikler Mes'elesinin Verdiği Bir Fikr-i Edebî*, *ayn. mec.*, nr. 100, 11 Eylül 1313. Necib Âsım, *Yine Klâsikler*, *ayn. mec.*, ayn. sayı. Ahmed Midhat, *Klâsikler ve Şahabeddin Bey*, *ayn. mec.*, nr. 101, 18 Eylül 1313. Ahmed Midhat, *Klâsikler Mes'eleleri ve Necib Âsım Beyefendi*, *ayn. mec.*, nr. 102, 25 Eylül 1313. Ahmed Midhat, *Klâsikler Bahsinin Biraz Tevsi'i*, *ayn. mec.*, nr. 104, 9 Teşrinievvel 1313.] Klâsiklerin tercemesi mes'eleleri hakkında Said Bey'in Ahmed Midhat'a bir mektubu ve Ahmed Midhat'ın 13 Mart 1313 tarihli cevabı: Said Bey, *Galatât-ı terceme*, Defter 16, İst., Matbaa i Ebüzziya, 1315, s. 493—510. *Said Bey ve Ahmed Midhat Efendi Arasında Münazara* adlı eserde (İst., *Terceman-ı Hakikat* Matbaası, 1315) klâsikler mes'eleleri üzerinde durulduğunu söylersen, bu husustaki münakaşaların ne kadar genişlediği anlaşılır.

olarak terekesinde tesadüf ettiğim bir mecmua-i takarizden başka bir yerde görmedim. Şâir-i mâder-zâd iltifatına önce kendi lisanından mazhar olmuşum. Bu zat-ı âli-kâdrin ziya'ına, hem de pek vakitsiz, pek erken vuku'a gelmiş ziya'ına vefatından vefatıma kadar ağlar, nâmını daima hürmetle yadederim...

İnsan ahlâk ve asâr itibariyle iki şahıstır. Merhum fezail-i fitrîye ve kisbîyece nedret-i emsali gayr-i münkir zevattan idi. Merhum gayet fatin, gayet fâzıl, fevkal'âde gıyur idi. Merhum kaide-i lisana, şive-i beyona mugayir bir kelime, evet hiçbir kelime yozmamakla eslâf ve muasırını içinde temayüz etti...

Naci, kendi takdir-i âcizaneme göre bir üstad-ı şiir değildi. Fuzulî, Nef'î Nedim değil, meselâ Nailî-i kodim kâbında bir şâir olmadı. İnsan herşeyden mükemmel olamaz; merhumun hangi meziyette mümtaz olduğunu söyledim...

«Makber'in mukaddimesini, münderecatını divanelik addeden, Divaneliklerim'i yeksan-ı hâk-i mekabir gören, Ta'lim-i edebiyat müellifinin Takdir-i Elhan'daki muâhazâtına Demdeme şivesi ile mukabele eyleyen Muallim'in tab'an şi'r-i hakikiye, fikren, ifadeten nezohat-i edebiyeye bigâne kaldığı anlaşılır. Atespare, Şerare, Fûrzan yalnız isimlerinin medlül-i maddisi itibarıyla muhrık görünüyor. En hazin bir mevzu'a mübteri eserleri bile, bir dem'a-i teessür ile tâziye olunmuyor. Bu eserlerin mükâfatı, mübtediler için tekrar tekrar okunmak, birçokları yine mübtediler tarafından ezterlermek lüzum-ü liyakatinde tutulmalarıdır. Sıhhat ve selâmet-i ifadeleri lisanı tashih eder; tâ'bir-i diğerle, şâir olmak için isti'dadı olanları vezinli, kafiyele tekellüme alıştıır. Olanca insafımı vicdanımda toplayarak söylüyorum ki, ben asâr-ı Naci'de Ahmed Kemal'in meselâ Istiğrak'ı gibi, hattâ pek yeni şâirlerimizden Faik Âli'nin meselâ Tenvim-i hissiyat'ı gibi birkaç şi'rini görmedim.

Aksetti bin vâ hasretâ
Dağlarla çıktım aşına
Her dağdaki kalbî sadâ
Efgânımın efgânıdır

gibi nefayis-i şi'riyesi, külliyyat-ı asârının erkam fihristinde ahcd hâne-sinden ileriye geçmez sanırım¹³⁶.

İsmail Safâ'nın makalesinden naklettiğimiz [bu kısım gözden geçirilince, Naci'nin eşine az rastlanılır derecede faziletli, malûmatlı, çalışkan olduğu, lisana hakimiyeti, fakat şâirlik bakımından eserle-

¹³⁶ Muhakemât-ı edebîye, İst., 1329, s. 36 v.d. Bu makale, Naci hakkındaki münakaşaların yenilendiği sırada basılmıştır (Musavver Malûmat, nr. 130, 9 Nisan 1314).

rinin bir kıymet ifade etmediği üzerinde durduğu görülür. «*Ateşpâre, Şerare, Fûruzan yalnız isimlerinin medlûl-i maddisi itibariyle muhrık görünüyor*» cümlesindeki fikir ve ifadede İsmail Safâ, tamamıyla Recaizâde Ekrem'in tesirindedir. Müellifin bu yazısı üzerinde durmamızın sebebi, Naci'nin bedi'i kıymeti haiz olduğunu iddia değildir: esasen kendisi de öyle bir iddiada bulunmamış, güzel bir mânanın, bozuk bir ifade arkasında kıymetini kaybedeceğini müdafaa etmiştir. İsmail Safâ'nın ve diğer şahsiyetlerin Naci'nin hakiki bir şâir olmadığı hakkındaki neşriyatı, Recaizâde Ekrem'in, Naci aleyhindeki te'sirlerinin, yeni nesle de intikalini ve devamını göstermek bakımından kayde değer¹³⁷.

Aynı tesir 1908 den sonraki nesilde de kendini gösterir. Fecr-i âti'nin o sırada henüz ondokuz-yirmi yaşında bulunan şâiri Fuad Köprülü'nün, Türk Edebiyatı tarihine ait neşredilen makalelerinin ilki Muallim Naci hakkındadır: «*..Edebiyatımızın tarih-i tekâmülünde pek meşum bir tesir icra eylemiş olan o sima-yi acib-i edebî, bir zamanlar saha-i matbûatta âdeta bir saltanat-ı edebiye teşkil etmiş, mahrûm-ı kıymet ve cahil birçok müfekkireler üzerinde uzun bir müddet icra-yi hükûmranî eylemiştir. Bu gün birkaç eblehten başka hiçbir tarafdarı kalmayan, artık kesif ve ebedî bir sût-re-i nisyan ile örtülen bu nâmin o eski şa'sa'a-i ikbalini, mahdud ve güzide bir sınıf-ı müstesna olarak genç ve ihtiyar bütün üdeba ve muharrirîn üzerinde icra ettiği o kaba, hod-furuş, âdi istibdad-ı fikriyeyi tasavvur edebilmek, bu gün belki muhaldir. Bu bir ân-ı cinnet, bir hezeyan idi*» cümleleri ile başlayan bu makalede, Naci'nin *Dicle, Ye's-i muhâceret, Niyaz-ı esirâne* gibi oldukça güzel parçaları bulunduğu *Ateşpâre*'deki Hugo'dan, Parny'den ve Sully Prodhomme'dan terceme parçaların değerinden bahsedilmekle beraber, diğer hükümler, yetiştiği muhitin tesiri ile tamamıyla Naci aleyhindedir. *Kuzu, Şâm-ı gariban, Meyhanede Bir Söyleniş* adlı manzumelerinin ve gazellerinin âdiliği, hassasiyetten, muhayyeleden mahrumiyeti, yalnız lisana vâkıf bir zâtın kuvvetli bir şâir olamayacağı, «*Takdir-i Elhan, ihtiva ettiği hakayık-ı edebiye ve mütalâat-ı dakika itibariyle o zamana kadar emsali nâ- mesbûk bir kitaptı ve Üstad Ekrem bu eser-i nefisi ile bir hufre-i*

¹³⁷ Ekrek Bey'in, Naci'yi hususî konuşmalarında daima tezyif ettiği, bu kinin Naci'nin ölümünden sonra bile sönmediği söylenebilir. «*Birgün Hâmid'le Bab-ı âlt caddesinden geçerken, bir kitapçının camekânında Naci'nin resmini görürler. Zemzeme nâşiri bermu'tad söylenir; Hâmid, o melekâne hasleti ile, canım neye aleyhinde söylüyorsun, adamcağız öldü gitti der; fakat R. Ekrem, öldü mü, doğmadı ki?*» diye tezyifte bulunur (Ali Kemal, *Ömrüm, Peyam*, İlâve 52-9, 9 Teşrinievvel 1335).

inhibitata doğru yuvarlanmakta olan o bî-me'al ve bî-mâna Muallim Naci edebiyatının mahiyet-i hakikîyesini göstermek, genç müfekkireleri böyle bir girdâba sürüklenmekten menetmek istiyordu» gibi hükümler, R. Ekrem te'sirinin, Muallim Naci aleyhdarlığının genç nesil üzerindeki akislerini çok iyi anlatır¹³⁸. Bu te'siri Ömer Seyfeddin'de de buluruz: «Yüzlerini Şark'a doğru çevirerek yazan şâirlerin hitaplarını, ahlaklarını, ohlarını, gazellerini, gözyaşlarını, umumiyetle kadınlar için zannedenler bir sünnet çocuğu kadar ma'sumdurlar. O neslin son şâiri olan Muallim Naci'nin, son neşrolunan Heder'lerini okuyunuz. Bu günkilerin ihtimal mânasını bile bilmedikleri hat-âver, çâr-ebrû gibi ta'birler görecektir, bazı soğuk telmihleri pek iğrenç ve ahlâksızca bulacaksınız» cümleleri¹³⁹, Naci'yi hiç tanımadığını, Ahmed Midhat'ın eski tarz aleyhindeki bir makalesinde geçen fikirleri naklettiğini, Heder adlı tiyatro eserini okumadan bu hükümleri verdiğini, dolayısıyla Naci hakkındaki menfi propagandaların te'sirinin, 1908 den sonra da devam ettiğini gösterir.

¹³⁸ *Servet-i fûnun* mec., nr. 1003, 20 Şa'ban 1320-12 Ağustos 1326, XXXIX, *Muallim Naci* I; *Muallim Naci* II, XL, nr. 1018, 6 Zilhicce 1328-21 Teşrinisani 1326. Bu iki makale münasebetiyle A. K. remzi ile neşredilen cevap, *ayn. mec.*, nr. 1021, 27 Zilhicce 1328, 16 Kânunuevvel 1326. Prof. Fuad Köprülü'nün bu yazıya cevabı, *Tehâlûf-i ezvak-Muallim Naci Münasebetiyle*, *ayn. mec.*, nr. 1023, 11 Muharrem 1329, 28 Kânunuevvel, 1326. Prof. Fuad Köprülü, sonraları, muhitinin te'sirinden kurtulunca bu fikirlerini değiştirmiştir; Ekrem Bey'le Naci arasındaki münakaşaların şahsî sebeplerden doğduğunu, Naci'nin eski tarzı devam ettirenlerin mümessili gibi gösterildiğini, *Ömer'in Çocukluğu* adlı sade ve güzel nesrinden de anlaşılacağı gibi, onun böyle bir tarzın önderi bulunmadığını kaydeder (*The Encyclopaedia of Islâm*, Turks mad., s. 956).

¹³⁹ *Yeni Lisan*, *Genç Kalemler* mec., II, nr. 1, 1327. *Heder*'de, Ömer Seyfeddin'in bahsettiği tarzda şeyleri müdafaa eden fikirler yoktur; bil'akis şiirdé tabifliğin ve mübalagalı olmamak şartıyla muhayyilenin lüzumundan bahsedilir; ahlaki ifsad eden şiirler aleyhinde fikirlere de rastlarız (İkdam Matbaası, 1326; s. 20, 66).